

IISALMEN LUONTOUUTISET

I - II / 1992

IISALMEN LUONTOUUTISET

1-2/1992 joulukuu

JULKAISIJA:

Iisalmen Luonnon Ystävien Yhdistys ry.

VASTAAVA TOIMITTAJA:

Kai Jäderholm

Iisalmen Luontomuseo

Kulttuurikeskus

Kirkkopuistonkatu 9

74100 IISALMI

p.977/1501 586

Kansi:Näkymä talvidioraamasta (Kimmo Kainulainen)

SISÄLLYSLUETTELO:

Oulujärven retki.....	4
Helmiöllillä pesintävaikeuksia.....	8
Komeat kiitäjät.....	10
ILYY:n neljä vuosikymmentä pähkinänkuoressa.....	13
Korsiakin keräämään.....	26
Merkittävä lahjoitus Iisalmen Luontomuseolle.....	29
Revonpöu ja karjalanruusu.....	30
Sananjalka voi vaarantaa terveytesi.....	31
Kellukkakasvit.....	33
Mikä on Suomen phjoisin luonnonvarainen metsälehmus.....	34
Sieniä tutuksi.....	35
Urimolahden vanha rautaruukki.....	36
Kuolleita.....	37
Sarjakuva.....	38

ILYY:N HALLITUS 1993

Puheenjohtaja

Vesapuheenjohtaja

Hallituksen jäsenet:

Jukka Väre

Sirkka Immonen

Matti Tallgren

Eikki Väisänen

Jarmo Yrjöluoma

Pertti Kaarakainen

Anja Sirviö

Kai Jäderholm

Louise Hopkojärvi

LUONTOMUSEON AUKIOLOAJAT:

MA,KE-PE

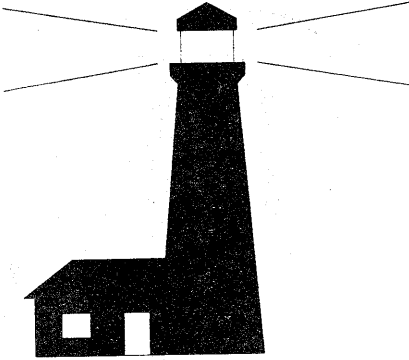
9-14

TI

12-20

SU

12-16

ARVIOTULOSSUUNTA

Nyt kun yhdistys täyttää neljäkymmentävuotta on syytä tarkistaa asioita. Arvio menneestä, arvio tulevasta. Tulos nyt ja menot muulloin. Entä suunta onko se jo viitoitettu vai harhaillemmeko päämäärättöminä.

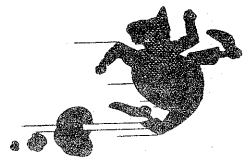
Itsekin yli kymmenen vuotta aktiivisena ilyy:läisenä antaa pohjaa mietiskelyyn. Tilanne missä nyt ollaan on eräänlainen vedenjakaja. Mahdollisuuksia lähteä moneen suuntaan tai pysytellä kannaksella.

Päällimmäisenä on kuinka saada ihmiset kiinnostumaan ympäristöstään ja miten ilyy:läiset saadaan aktiivisiksi. Kaiken tuloksellisen toiminnan perustana on innostus asiasta. Nyt tarvitaan entistä laaja-pohjaisempaa harrastuspiiriä, ei yksin sen takia, että museota joudutaan hoitamaan enenevästi harrastuspohjalta, vaan siksi, että entistä useammat innostuneet ihmiset saisivat tukea toisistaan omille toiminnoilleen. Ja uusia innokkaita tulisi lisää.

Keinot ovat kohtalaisen vähissä, mutta edelleenkin museo tarjoaa hyvän tuki/kiinnepohjan eri ryhmittymille tai niinkuin meillä jaostoille. Paljolti tietysti on kiinni vetäjistä, mutta turha on ylläpitää toimintaa jos siihen ei väkeä saada mukaan.

ILYY:n 40-vuotisjuhlan kunniaksi vetoankin kaikkiin tämän lukijoihin, jotta te toisitte oman panoksenne yhdistyksen eteenpäinviemiseen. Tavataan talkoissa.

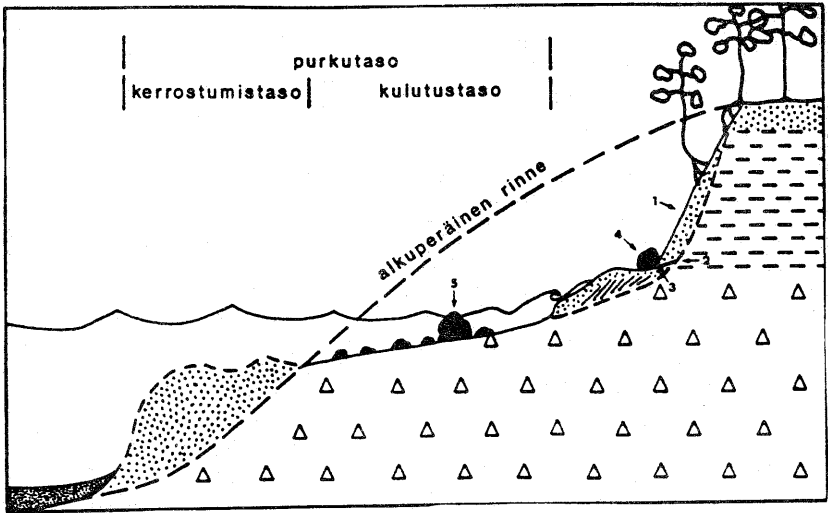
Kai Jäderholm

TIETOJA OULUJÄRVESTÄ

Oulujärvi on suurimpia järviämme, mutta se ei ole ollut kovinkaan kauan sellainen, minä me sen tänä päivänä näemme. Reilut 9000 vuotta sitten Oulujärven alue vapautui mannerjään alta. Tuolloin jäätikön sulamisvedet casasivat myös järven läpi kulkevan Sotkamon-Rokuan harjujakson. Heti jään alta vapauduttuaan alue oli laajan Ancyclus-järven lahtena. Jäämassojen painon poistuttua maankuori alkoi nopeasti kohota. Maankohoamisesta aiheutui vedenpinnan suhteellinen aleneminen, mikä paljasti veden alta kulutukselle alttiin harjuaineksen.

Aallokon ja tuulen aiheuttam kulutuksen seurauksena harju alkuperäinen muoto muuttui varsinaisen ydinosaan sivustoil kasautui laajoja hiekkakenttiä, joi voimme nykyään nähdä m Manamansalossa. Oulujärven kuroudutt omaksi altaakseen noin 8400 vuot sitten alkoi vedenpinta kohota, jon seurauksena aallokon aiheutta eroosio alkoi nopeasti kuluttaa harj liepeille kerrostunei hiekkakenttiä, ja Oulujärven kuuluis vyöryvät rantatörmät syntyivät. Kos maankohoaminen on nopeinta laskujo niskalla Vaalassa, vedenpinn kohoaminen on ollut nopeinta järv itäosis

Kuva 1. Törmärannan muodostumien nimityksiä. 1 = törmä, 2 = törmän tyvi, 3 = taluksen tyvi, 4 = pallekivi, 5 = kulkuri (Keränen 1987:kuva 7).

Maa kohoaa nykyään laskujoen niskalla noin 8.4 mm vuodessa ja Oulujärven itäosissa noin 7.6 mm vuodessa. Tämän mukaan Oulujärvi siis kallistuu lännestä itään 0.8 mm vuodessa. Heti kuroutumisen jälkeen maankohoaminen on ollut huomattavasti nykyistä suurempaa ja onkin laskettu, että Oulujärvi on kuroutumisensa jälkeen kallistunut yhteensä noin 30 mm/km. Tämä merkitsee sitä, että vedenpinta on suurimmillaan kohonnut järven itäosissa noin 10 metriä.

Oulujärveä alettiin säännöstellä 195 lähinnä sähkötuotannon tarpeisiin. Säännöstelytoimenpiteiden seurauksena vedenpinta on laskenut keskimäärin 0 metriä.

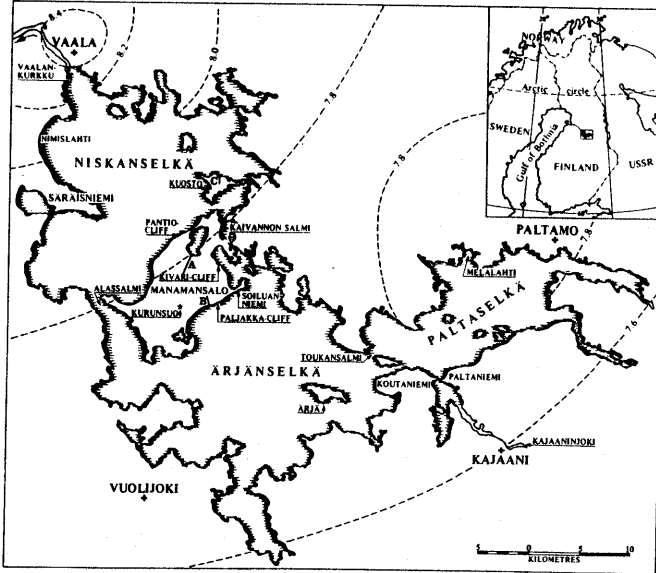

Fig. 1. Location of the region studied, place-names used in the text and rate of the present land uplift in mm/yr according to Kärräinen (1966, appendix map). A, B and C refer to the locations of the profiles in Fig. 6.

Vedenpinnan laskun myötä vyöryvien rantatörmien määrä on huomattavasti vähentynyt ja matalat rantatasanteet ovat alkaneet kasvittaa.

Oulujärven pinta-ala on 928 km. Rantaviivan pituus on 581 km ilman saaria ja 920 km saarineen. Järven syvin kohta Arjanselän pohjoisosassa on 38 metriä.

KESÄRETKEI OULUJÄRVELLE

Retkelle osallistui 15 innokasta luonnonystävää, 3 Kiuruvedeltä ja 12 Iisalimesta. Matka tehtiin kolmella henkilöautolla ja yhdellä pikkubussilla. Matka alkoi perjantaina 24.7 klo 16:00 luotomuseolta ja ensimmäisenä tavoitteenamme oli löytää Kajaaniin ja sieltä edelleen Paltaniemelle. Muutaman ylimääräisen mutkan jälkeen se onnistuikin. Sieltä tarkoituksemme oli tutustua Oulujärven erämaaseurakunnan neljänteen kirkkoon, 1726 rakennettuun kuvakirkkoon. Huonoksi onneksemme siellä sattui juuri olemaan häät, joten tutustuminen jäi lähinnä vain ulkopuolelta ihailuksi. Kuvakirkolta ajelimme vanhojen mäntyjen reunustamaa museotietä Kirkkoniemeen, missä on vanha hautausmaa ja missä ovat sijainneet erämaaseurakunnan toinen 1599 ja kolmas 1664 rakennettu kirkko. Molemmat näistä ovat tuhoutuneet, ja vanhemman paikkakin vyörynyt järveen. Ennen säännöstelyä, kun vesi pääsi kuluttamaan törmää, siitä löytyi jatkuvasti ihmisten luita ja pääkallioja. Mukana olleista useillakin oli tästä omakohtaisia muistikuvia. Säännöstelyn ja suojaustoimenpiteiden ansiosta vyöryminen on nykyisin loppunut ja vainajat saavat levätä rauhassa.

Paltaniemeltä ajelimme sitten Oulujärven itä- ja pohjoispuolelta Vaalan Itärantaan Oulun yliopiston Oulujärven tutkimusasemalle, joka oli retkemme tukikohta. Ilta kului pientä iltapalaa syödessä ja saunoessa. Lauantaina aamupalan jälkeen vs. asemanhoitaja Sirpa Anttila-Muilu ja virkavapaalla oleva asemanhoitaja Seppo Luoma-aho esittelivät asemaa ja sen toimintaa. Tämän jälkeen allekirjoittanut esitteli lyhyesti

Oulujärven kehitystä ja törmärantoja. Sitten hyppäsimme autoihin ja suuntasimme vesisateessa kohti Utajärveä ja Utasen voimalaitosta, joka on yksi Oulujoen seitsemästä voimalaitoksesta. Siellä meitä oli vastassa paikallinen IVO:n tiedotuspäällikkö. Hän esitteli meille erittäin tehokkaaseen tyyliin Oulujoen rakentamisen ja Utasen voimalaitoksen vaihteita. Voimalaitoksen toiminnasta saimme hyvän kuvan kierrellessämme laitoksessa. Tutustuttuamme voimalaitokseen meille tarjottiin vielä kahvit Utajärvellä. Sielläkin isännällämme riitti juttua niin, ettemme tahtoneet pois päästä.

Hieman pitkäksi venähtäneen voimalaitoskäynnin jälkeen suuntasimme Rokuan kansallispuistoon. Rokuan harju- ja dyynimuodostuma on osa samaa harjujaksoa, joka kulkee läpi Oulujärven. Ajan puutteen vuoksi Rokualla käynti jäi varsin lyhyeksi mutta kyllä muutamat ehdivät tehdä siinäkin ajassa melko pitkän lenkin maastossa.

Rokualta palasimme tutkimusasemalla lounaalle. Lounaan jälkeen lähdimme lähes koko joukolla tutustumaan Melalahden ympäristön kasvikohteisiin. Vaalan lukoin rehtorin Alfred Varkkian antamien neuvojen mukaan. Itkonpuron soidensuojelualue oli kaunistunut puronvarsilettoa, ja varsin mukava oli myös Likolammen rannan letto, joskaarmitään kasvieroikoisuuksia emme löytäneet. Melalahden taajaman ympäristö oli varsin kaunista ja vaihtelevaa maalaismaisemaa, jossa sulautuivat hyvin yhteen peltoaukeat, metsiköt ja rakennukset. Metsä oli paikoin lehtomaisen rehevää. Tutkimusasemalle palattuamme meitä odotti illallinen ja sen jälkeen ilta kului saunoessa ja Barcelonan olympialaisten avajaisia katsellessa.

Sunnuntain ohjelmaan kuului Manamansalon saareen tutustuminen Nykyään saareen pääsee Kaivannonsalmen yli vuonna 1981 rakennettua siltaa pitkin. Tuohon asti saareen pääsi vain lossilla. Saaressa kävimme ensimmäiseksi katsomassa kirkkomuistomerkkiä ja ulkoilma- kirkkoa, jossa pidetään jumalanpalveluksia kesäisin.

Kirkkomuistomerkki on pystytetty Oulujärven erämaaseurakunnan ensimmäisen kirkon sijaintipaikalle. Kirkko rakennettiin 1572, mutta vienalaiset hävittivät kirkon ryöstöretkellään jo 1581. Tuolloin katosi myös kirkonkello. Kellon kohtalosta on vuosikatojen ajan kiertänyt monenlaisia huhuja. Sitä on etsitty useastikin Oulujärven pohjasta, missä sen on kuultu myrskyöinä kumhdelleen. Viimeisen tiedon mukaan kello olisi kuitenkin kuljetettu Karjalaan ja olisi nyt Solovetskin luostarissa. Tietoa ei kuitenkaan ole pystytty tarkistamaan.

Saaren luoteisrannalla on Teeriniemen leirintäalue, ja sieltä kävimme jalan tutustumassa Pantion törmään ja kiertelimme suppalampia ja tutustuiimme niiden rantakasvillisuuteen. Ennen ruokailua kävimme tutustumassa vielä Heikanlammen Venäläistörmään, missä törmästä kaatuneet täysikasvuiset puut näkyivät veden alla vaakatasossa aivan kuin olisivat kasvaneet siellä. Uuden palvelukeskuksen nuotiopaikalla paistoimme makkaraa ja muutama virkistyi myös uimalla. Sen jälkeen kiirehdimme katsomaan Oulujärven korkeinta törmää. Paljakan törmä on suurimmillaan noin 30 metriä korkea, mutta se on jo lähes kauttaaltaan kasvittunut.

Ajellessamme saaren kaakkoisrantaan kohti Alassalmen lossia näimme Oulujärven komeimpia hiekkarantoja. Matkalla pysähdyimme vielä kiikaroimaan lähes 15 kilometrin päässä hienosti auringon paisteessa näkyviä Äijänsaaren hiekkatörmä. Alassalmen lossilla jouduimme hiukan aikaa odottamaan, mutta ehdimme silti hyvin aikataulun puitteissa Vuolijoen lintutalolle, joka oli matkamme viimeinen tutustumiskohde.

Lintutalossa oli suuri määrä erilaisia papukaijoja ja muitakin eksoottisia lintuja, mutta myös vanhoja tuttuja kotimaisia ankkvoja, hanhia ja kanoja, sekä näiden oudompia "serkkuja". Paikassa oli paljon katsottavaa, mutta kovin ankealta ympäristö ja lintujen elämä näyttivät luonnonystävän silmissä. Lintutalolla joimme vielä retken päätöskahvit ja sittenpä joukkomme hajaantuikin eri suuntiin.

HELMIPÖLLÖILLÄ PESINTÄVAIKEUKSIA

Kolopesintää pidetään yleensä avopesintää turvallisempänä. Silti siinäkin on ongelmansa, kuten oikukkaat sät ja tietyt pedot.

Ylä-Savossa kontrolloimme keväisin yli 50 helmipöllön pönttöä. Valtaosa niistä on Sonkajärvellä. Kun samaan aikaan seurataan ansapynnillä pikkunisäkkäskantojen vaihteluita, saadaan jonkinlainen kuva kyseisestä peto-saalis suhteesta.

Kevät 1991 oli helmipöllöille keho. Pääsyy oli ilmeinen eli myyräkato. Vain 16,7 prosentissa pöntöistä pesittiin. Niistä hylättiin yksi (11%) ja kaksi tuhoutui. Toisessa munien sisällön soi kärppä tai näätä. Toisessa hävisi salaperäisesti muna kerrallaan, kunnes emo hylkäsi viimeiset kaksi muna. Paikoin myyräpesäkkeitä kuitenkin jo oli, sillä tuhoutumattomissa pesissä keskimääräinen munaluku oli 5,8. Rengastuskäisiä poikasia tuli 57 prosenttia munista. Pönttöihin varastoiduista saaliseläimistä (n=88) oli jyrjsijöitä 81%, päästäisiä 14% ja lintuja 5%.

Kevät 1992 alkoi lupaavasti, lumipeite oheni varhain. Pöntöissä oli pesintöjä enemmän (29%) kuin edellisellä keväänä. Pesueista kuitenkin peräti puolet tuhoutui. Useimmat hylättiin munavaiheessa, yhdessä oli pojat syöty. Munat olivat yleensä ehjät pikku säröjä lukuunottamatta.

Syynä katastrofiin oli ilmeisesti poikkeuksellisen pitkään jatkunut huhtikuinen takatalvi, runsas lumentulo esti koiraita saalistamasta puolisölle, joiden oli lopulta lähdettävä hautomosta. Tällöin munat jäätivät.

Suojaisilla paikoilla, kuten ohutlumisissa kuusikoissa pesintä kaikista huolimatta onnistui. Tuhoutumattomien pesien keskimääräinen munaluku oli 5,0. Rengastuskelpoisia poikasia tuli peräti 90 prosentista näistä munista.

Selvästikään pesintöjen epäonnistuminen ei johtunut saaliseläinten vähyydestä. Myyräkanta oli nousussa, mikä näkyi myös pesiin varastoidussa saalissa (n=62): jyrjsijöitä 95%, päästäisiä 3% ja lintuja 2%.

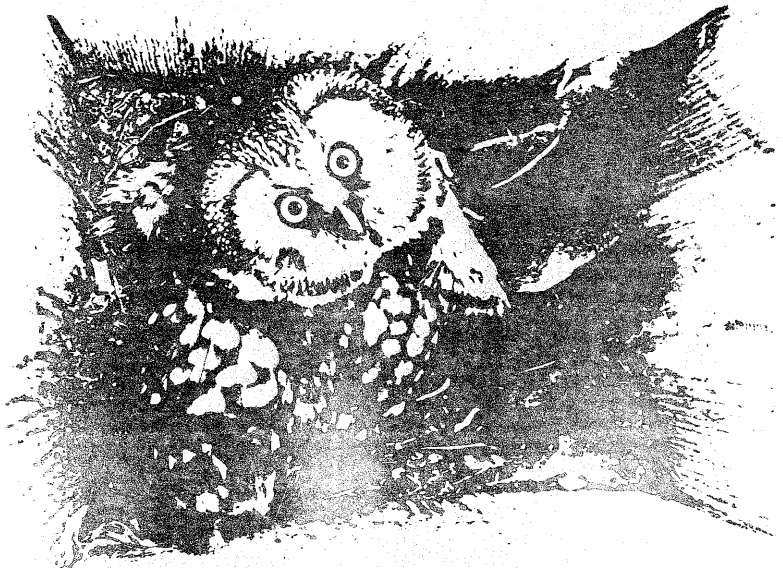
SAKSAN HELMIPÖLLÖJEN ONGELMIA

Myös Baijerissa, Etelä-Saksassa on todettu monien helmipöllön munien jäävän kuoriutumatta. Syyt näyttäivät kuitenkin olevan toiset kuin meillä.

Roland Rost Max Planck-instituutista on kolleegoineen tutkinut helmipöllön pesimismenestystä koillisessa Baijerissa (Vogelwelt 1991, 112:216-225).

Tutkimusalueen koko oli 250 neljäkilometriä. Metsiin oli ripustettu 170 helmipöllön pönttöä. Vuosina 1989-1990 pesimistiheys oli pönttöjen perusteella noin yksi helmipöllöpari kymmentä neliökilometriä kohden. Keskimääräinen munaluku tutkimuksissa 38 pesyessä oli 4,6. Munista vain 65% kuoriutui ja 52% tuotti lentopokkasen.

Osasyynä huonoon tulokseen oli se, että viidennes munista ryöstettiin. Poikasista vietiin vain 7%, mutta 20% niistä kuoli näikään, kun pikkunisäkkäskanta laski 1990.

Mikä rosvoesi pesiä? Tutkijat syyttävät sekä näätää että lehtopöllöä. Viimemainittu sieppaa vain täysikasvuisia ja pesästä lähteneitä helmipöllöjä. Näätä rosvoaa lisäksi pesät. Koska lehtopöllö on alueella harvinainen, näätää arveltiin pääsyylliseksi. Huipussaan muna- ja poikastappiot olivat 36.9% (1990) oltuaan 18.7% 1989.

Kuoriutumatta jääneet munat olivat kuitenkin tärkein syy huonoon pesimistulokseen. Ne muodostivat kaikista menetyksistä 60% (1989) ja 46% (1990). Tappiot kuoriutumattomuuden vuoksi olivat isot myös hyvänä hiirivuonna 1989. Silloin joka kymmenennessä pöntössä ei kuoriutunut yhtään poikasta. Vuotta myöhemmin tämä luku oli lähes kolminkertaistunut.

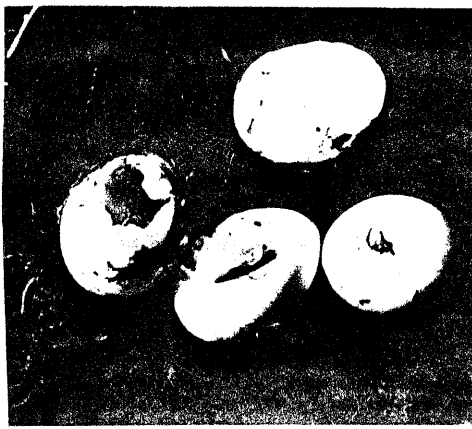
Tutkijat epäillivät mahdolliseksi syyksi läheisen Tshekkoslovakian ympäristömyrkkypäästöjä. Baijerin helmipöllöjen ympäristömyrkkyyttämiä aletaan kuitenkin vasta nyt tutkia.

KANNATTAAKO HELMIPÖLLÖN OLLA VARAVAIMONA ?

Parissa viimeaikaisessa tutkimuksessa on todettu, että mikäli helmipöllönaaras pariutuu jo ennestään avioituneen koiraan kanssa, sen pesimistulos huononee. Tuo kaksinnaimista harrastanut koiras tosin aluksi kantaa saalista tasapuolisesti molemmille mielitetyilleen. Poikasten kuoriuduttua se kuitenkin alkaa suosia enemmän ensi rakkauttaan, jolloin "kakkosvaimon" poikaskuolleisuus kasvaa.

Tutkijat ovat arvelleet, että ylen innokkaasti lihakoiva koiras pettää naaraan uskomaan, että kyseessä on vielä poikamies.

Nyt Geir Sonerud Oslon yliopistosta huomauttaa, että tässä asiassa ei ole kylliksi kiinnitetty huomiota petojen rooliin. Näätä pääsee usein helmipöllön pesäkoloihin. Keski-Ruotsissa tämä peto on paikoin tuhonnut puolet myös palokärjen pesistä. Sonerudin mukaan petovaaran ollessa tätä luokkaa kakkosnaaras hyötyy asiasta eli sen lisääntymistulos paranee verrattuna

Norjalaistutkija järkeilee, että mikäli koiraspöllön ykkösnaaras menettää pedolle pesueensa, koiras senjälkeen suuntaa koko tarmonsä varavaimoon. Tällaisen tilanteen on varhemmin kokeellisesti osoitettu vallitsevan ainakin sirittäjällä ja kirjosiopolla.

Helmipöllön ykkös- ja kakkosnaaraiden muninnan aloittamisella on keskimäärin parin kolmen viikon väli. Näätä puolestaan yleensä rosvoaa pesän jo munavaiheessa. Täten lähes aina kakkosnaaras saa kuoriutumista lähtien koiraan kaiken huomion, jos ykkösnaaras menettää munat.

Alussamainittu tulos, että varavaimon pesimistulos on huonompi kuin ykkösnaaraan, voi siis johtua vain siitä, että alueella ei ole sattunut liikkumaan petoja. Asia kaipaa kuitenkin lisäselvityksiä näätäpitoisilla helmipöllöalueilla, jollaista Ylä-Savokin on.

Uolevi Skarén

Suotuisten etelätuulten myötä herättivät yläsavolaistenkin huomiota syyskuun alkupuolella tänne vaeltaneet kiertokiitäjät (*Herse convolvuli*). Iisalmen Luontomuseolla tällainen ilmoitettiin mm. Malmirannan päiväkodin pihalta tavattuna. Lapset olivat kiinnittäneet huomion isonn kattolaskuisesti siipiään lepoasennossa pitävään outoon otukseen. Siipiä sivulle työnnettäessä paljastui puna-musta-valkopoikkiraitainen sikaarinmuotoinen takaruumis. Perhonen preparoitiin ja liitetään aikanaan Luontomuseon näyttelykokoelmaan. Lisähavaintoja kiertokiitäjästä saatiin miltei samanaikaisena Sonkajärven Kirkonkylästä sekä myöhemmin Kiuruvedeltä. Viimeksimainittu on myös tulossa näyttelykokoelmaan.

Vähitellen on nyt syntynyt käsitys, että tämän syksyn aikana tapahtunut kiertokiitäjävaellus on eräs vuosisatamme voimakkaimmista. Afrikassa talvehtineista kiertokiitäjistä seuraava sukupolvi vaeltaa pohjoiseen lisääntymään ja todella suotuisissa tuulissa uusi sukupolvi edelleen jopa Itämeren yli Pohjoismaihin. Suomessa erään tiedon mukaan aina Muonioon asti. Tänä syksynä Savon lisäksi havaintoja on Pohjois-Karjalasta ja Pohjois-Pohjanmaalta.

Kiertokiitäjä kuuluu perhosten heimoon kiitäjät (*Sphingidae*) ollen läheistä sukua mm. kehrääjille ja angervoperhosille. Lajeja ilmoitetaan yli 1000. Suurin osa niistä elää tropiikissa. Suomen 17 lajista tyypillisiä tänne kiertokiitäjän tavoin vaeltavista ovat suurin perhosemme, pääkallokiitäjä (*Acherontia atropos*) - siipikärkiväli jopa 12 cm (kiertokiitäjäälläkin 10 cm) - edelleen afrikkalainen oleanterikiitäjä (*Daphnis nerii*) sekä lähinnä

Välimerenmaista tänne vaeltavat iso päiväkiittäjä (Macroglossum stellaratum), tyräkkikiittäjä (Hyles euphorbiae) ja kannusruohokiittäjä (Hyles lineata). Huomatuin edellisistä ja säännöllisimmin esiintyvä on erikoisen ulkonäkösä takia helposti tunnettava, ympäri Suomea yli 500 kertaa havainnoitu pääkallokiittäjä. Vaikka sen suuria, jopa 15 cm pituisia toukkia on myös pari kertaa havaittu, se tuskin voi maasamme lisääntyä.

Muut 11 kiittäjäalajiamme ovatkin sitten vakinaisia. Tunnetuimpia ja yleisimpiä niistä on kauniin oliivinvihreä, punajuovainen hirsmaikiittäjä (Deilephila elpenor). Kiittäjänä se on keskikokoa, siipikärkiväli 6 cm. Useimmiten aikuisen tapaa alkukesän öinä kukilla, Iisalmissa esimerkiksi sireenipensaissa, joiden kukista se imee mettä lennossa kolibrien tapaan.

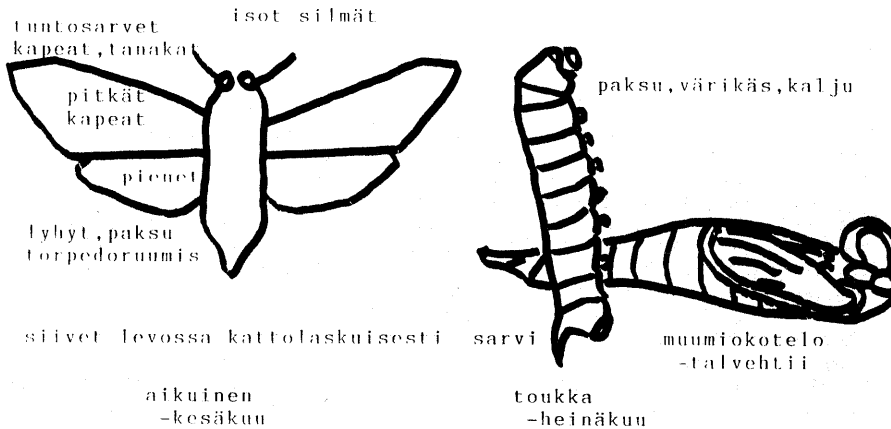
Heinä-elokuussa näkee sen kiittäjille luonteenomaisen ison, paksun, kaljun ja värikkään toukan lehdistä ja korsiilla. Erikoistuntomerkkinä kiittäjä-toukalla on takaruumiissa sarvi. Yleensä kiittäjä-toukilla on naamioitumista helpottavia pitkitäisviiruja; horsmakiittäjä-toukalla ei kuitenkaan; sen erikoistuntomerkkinä on neljännen jakkeen puolustusasennossa pullistuva vaalea täplä muuten ruskealla pohjalla. Kiittäjien muumiokotelo talvehtii maassa.

Horsmakiittäjä muistuttaa väritykseltään Lounais-Suomessa tavattava pikkukiittäjä (Deilephila porcellus), jonka kanssa edellinen usein risteytyy. Pikkukiittäjästä mainitaan usein myös ns. gynandromorfisia yksilöitä eli sellaisia, joilla osa on naaras- ja osa koiraspuoleinen.

Iisalmen sireeneissä juhannuksen edellä hyrrää edelleen solakka harmaanruskea mäntykiittäjä (Hyloicus pinastri). Sen toinen syksyinen sukupolvi lentelee joskus varsin myöhäänkin ja tulee silloin valojen ympärille haamumaisesti pyörimään. Edelleen näkee kesäkukilla, usein myös päivällä, matarakiittäjä (Hyles gallii), jonka takasiivet ovat huomiota herättävän musta-puna-valkea-kirjavat. Vielä lukeutuu runsaslukuisiin kiittäjiin Ylä-Savossa noin 7 cm siipikärkiväliltään leveä poppelikiittäjä (Laothoe populi). Se liihottelee heinäkuussa valoille ollen jopa haavimalla kiinnisaatava.

Sireenikiittäjä (Sphinx ligustri) ja harvinainen itäinen haapakiittäjä (Laothoe tremulae) samoin kuin erikoisen värikkästä sinisilmäkiittäjä (Smerinthus ocellatus) tyyppillisine pelotuskuvioineen voivat esiintyä Ylä-Savossakin, sensijaan ainoastaan Kuopiosta etelään tavataan vihertävää lehmuskiittäjää (Mimas tiliae), jolla lounaisessa saaristossa voi joskus olla suuria kannanvaihteluja.

Päiväaikaan kukissa kimalaisen tavoin pörräävät, lasinkirkas-siipiset ruusuruohon päiväkiittäjä (Hemaris tityus) ja kuusaman päiväkiittäjä (Hemaris fuciformis) ovat muita kiittäjiä pienempiä, siipikärkiväli noin 3.5 cm. Lajit voi tavata Lounais-Suomen kukkakedoilla keskikesällä viime vuosina kuitenkin selvästi harvinaistuneina.

KAAVIOKUVA KIITÄJÄPERHOSEN RAKENTEESTA TUNTOMERKKEINEEN

Suomen kiitäjälaajit eivät toukkinakaan saa ihmiselle vahinkoja aikaan vaan ovat luonnossamme arvokas väriläiskä erikoisine elintapoineen. Ne eivät ole helposti tavoitettavia edes kokeneillekkaan perhosharrastajille ehkä syötti- ja valopyyntiä lukuunottamatta.

Suurin uhka niille on maiseman muuttuminen siten, että lajille sopiva elinpiiri vähenee ja paikoin jopa häviää erikoisesti suurten keskuksien ja tieverkkojen luona. Toivon mukaan näin ei käy Iisalmen seudulla. Erikoisharrastajat joutuvat usein näkemään paljonkin vaivaa yrittäessään saada tutkimuksiin tai kokoelmiin hyviä yksilöitä.

Edellämainittujen pyyntitapojen lisäksi on viisainta turvautua muihin muodonvaihdosasteisiin. Hyvän tuloksen antaa toukkien keinokasvatus sopivassa viileässä paikassa sopivaa ravintokasvia tajoten. Koteloita voi myös etsiä luonnosta. Aikuisten kuoriutumista on sitten tarkkan odoteltava ja seurattava, ettei kuoriutunut yksilö häkissä vahingoita itseään. Kaikkien paras tulos saadaan hokuttelemalla elävällä naaraalla koiraita lähelle ja vangitsemalla ne samaan häkkiin munittamaan naaras, jos se nyt on vielä munittamaton. Siitä sitten edelleen.

Kokoelmissä kiitäjät näkee preparoituna auki siivet levälleen, jolloin ne ovat näyttäviä ja helppoja tunnistaa sekä vaikeitakin lajeja keskenään vertailla. Virkistävää olisi preparoida perhosrivien lomaan myös asetelmina luonnollisesti eli kattolaskuisin siivin aikuisia ja joukkoon koteloita ja toukkiakin.

Matti Tallgren

Iisalmen Luonnon Ystävien Yhdistyksen neljä vuosikymmentä pähkinänkuoressa.

ILYY:n tähän astinen toiminta aktiivisuudella mitattuna voidaan ajallisesti jakaa kahteen osaan, kumpikin kaksi vuosikymmentä kestäneeseen. Ensimmäiset olivat hiljaisia, jälkimmäiset tuloksellista eteenpäin menoa. Tähän perustuen seuraava esitys jakaantuu kahteen osaan.

Ensimmäinen ja toinen vuosikymmen.

Alkuvaiheet.

Joulukuun 3. päivänä 1952 joukko iisalmelaisia luonnonharrastajia kokoontui Iisalmen Raatihuoneelle keskustelemaan oman yhdistyksen perustamisesta. Koolle kutsujien puuhmiehenä oli lääket. lis. Arvi J. Huuskonen. Virike tähän oli syntynyt jo mutamaa vuotta aikaisemmin eri piireissä käydyissä keskusteluissa biologisen yhdistyksen perustamisesta paikkakunnalle, lisäksi Kuopion Luonnon Ystävien Yhdistys useiden vuosien ajan oli kehottanut iisalmelaisia perustamaan vastaavan yhdistyksen. Niinpä tuohon alussa mainittuun kokoukseen oli kutsuttu Kuopiosta "kummiyhdistyksen" puheenjohtaja kouluneuvos Kurt H. Enwald rouvineen sekä fil. toht. Veli Räsänen, heidän lisäksi paikalla oli 13 iisalmelaista. Kokouksessa päätettiin perustaa luontoyhdistys ja läsnäolleet lehtori Emil Riihiaho, apteekkari J. W. Ruuhiala ja lääket. lis. Arvi J. Huuskonen valittiin toimikuntaan, jonka tehtäväksi tuli sääntöjen laatiminen ja yleisen kokouksen koolle kutsuminen. Lyhyessä ajassa toimikunta laati Kuopion yhdistyksen mallin mukaan sääntöehdotuksen, joka vähin muutoksin hyväksyttiin yleisessä kokouksessa helmikuun 16. päivänä 1953, samalla päätettiin, ettei yhdistystä toistaiseksi rekisteröidä. Perustajajäsenistä on vielä mukana yli-insinööri Viljo Åberg, nyt aktiivisesti toimivana kunniajäsenenä.

Hallinto.

Hallituksen puheenjohtajaksi valittiin apteekkari J. W. Ruuhiala, varapuheenjohtajaksi lehtori Emil Riihiaho ja hallituksen muiksi jäseniksi metsänhoitaja W. A. Gulin, maanmittausinsinööri Viljo Åberg, maisteri Ester Ervola, puutarhuri Paavo Lietsala, konduktööri Jukka Matilainen ja lääket. lis. Arvi J. Huuskonen. Josta tuli myös yhdistyksen sihteeri.

Toiminta.

Ensimmäisen toimintavuoden aikana pidettiin kaksi yleistä kokousta. Näistä toinen oli Lapinilta, jolloin kuultiin maist. Karl Nickulin esitelmä saamelaisuudesta. Myös luontoretkeä tehtiin, jo tuolloin alkoivat perinteisiksi tulleet keväiset valkovuokkoretket Pörsänmäelle. Jäsenmäärä vuoden lopulla oli 19.

Seuraavana vuonna, 1954, toiminta yhdistysmuotoisena kuitenkin hiipui, yhtään kokousta ei pidetty. Koko 1950-luvun luonnonharrastus- ja tutkimustoiminta kuitenkin jatkui yksityisten jäsenten toimesta. Yhdistyksen toiminnan lamaantumiseen vaikutti oleellisesti se, että sekä puheenjohtaja että varapuheenjohtaja kuolivat pian yhdistyksen perustamisen jälkeen.

Kaikesta huolimatta yhdistys eli. Marraskuun 11 päivänä 1960 pidetyssä kokouksessa toimintaa päätettiin jatkaa. Uudeksi puheenjohtajaksi valittiin lääket. lis. Arvi J. Huuskonen, samoin valittiin väliaikainen hallitus, jonka rungon muodostivat vuoden 1953 hallituksen jäsenet. Mainittakoon, että 7. 12. 1961 pidetyssä kokouksessa, missä Arvi J. Huuskonen piti esitelmän "Käsivarsi matkailukohteena", aloitettiin vieläkin käytössä oleva luontotiedonantoja koskeva kokousohjelman osa.

Jälleen yhdistyksen toiminta lamaantui. 1960-luvun loppuvuosina yhdistyksen jäsenet suorittivat omia tutkimuksiaan, pitivät yhteyttä mm. KLYY:n Vanamo-seuraan ja Kuopion maakuntaliiton luonnonsuojelujoukostaan, johon kuului pari iisalmelaista jäsentä.

Uusi tuleminen.

1970-luvun alussa toiminta vilkastui, mm. kasvinäytteitä toimitettiin aina etelä-Amerikkaan saakka. Paikkakunnalle oli muuttanut uusia luonnonharrastajia, heistä mainittakoon biologit Eero Antikainen, Matti ja Eini Tallgren, Uolevi Skarén, Ossi Ojanen. Toimintaan tulivat mukaan myös harrastajat kuten Jaakko Laasanen, Martti Järnfors ja Pertti Smedberg. Samaan aikaan voimistui myös yleinen mielenkiinto luonnon- ja ympäristön suojeluun.

Niinpä marraskuun 27 päivänä 1970 pidetyssä kokouksessa päätettiin toiminta aloittaa uudelleen. Sääntöjen tarkistamista varten valittiin toimikunta, johon kuuluivat Eero Antikainen, Arvi J. Huuskonen, Matti Tallgren ja Viljo Åberg.

Huhtikuun 14. päivänä 1971 pidettiin ensimmäinen varsinainen vuosikokous sitten vuoden 1960. Kokouksessa hyväksyttiin uudet säännöt, päätettiin yhdistyksen rekisteröinnistä ja valittiin uusi hallitus. Yhdistyksen puheenjohta-

jaksi valittiin lääket.lis. Arvi J. Huuskonen, varapuheenjohtajaksi piiri-
insinööri Viljo Åberg ja muiksi hallituksen jäseniksi fil. lis. Eero Anti-
kainen (sihteeri), lääket.lis. Vuokko- Maija Heilala, teini Pentti Kuosmanen,
nuorisosihteeri Jaakko Laasanen, rehtori Aimo Samola ja lehtori Matti Tall-
gren (rahastohoitaja).

Näin toiminta käynnistyi uudelleen. Vuoden 1971 aikana hallitus kokoontui
3 kertaa, yleisiä kokouksia oli 4, niissä 4 esitelmää, retkiä tehtiin 3. Ti-
laisuuksiin osallistui yhteensä 119 henkilöä, vuoden lopussa jäseniä oli 20.
ILYY:n piiristä muodostettuun luonnonsuojelutoimikuntaan kuuluivat Eero Anti-
kainen, Aimo Samola ja Uolevi Skarén.

ILYY merkittiin yhdistysrekisteriin 4.1.1972. Suomen Luonnonsuojeluliitto
hyväksyi ILYY:n jäsenekseen 19.11.1972 toiminta-alueena Iisalmi, Kiuruvesi,
Vieremä ja Sonkajärvi. Kolmen viimeksi mainitun kunnan alueelle on myöhemmin
perustettu omat luonnonsuojeluyhdistykset.

Kolmas ja neljäs vuosikymmen.

Jäsenkunta.

Jo alusta alkaen yhdistyksen jäseninä on ollut sekä ammattibiologeja että
luonnnonharrastajia monelta eri alalta. Koko toiminnan ajan omassa joukossam-
me on ollut mukana syvällistä asiantuntemusta varsinkin kasvi-, nisäkäs-,
lintu- ja hyönteistutkimuksessa.

Toiminta alkoi 13 perustajajäsenen voimin. Jäsenmäärä pysyi vähäisenä 1970-
luvun alkuun, siitä lähtien se on tasaisesti kasvanut toiminnan tehostuessa.

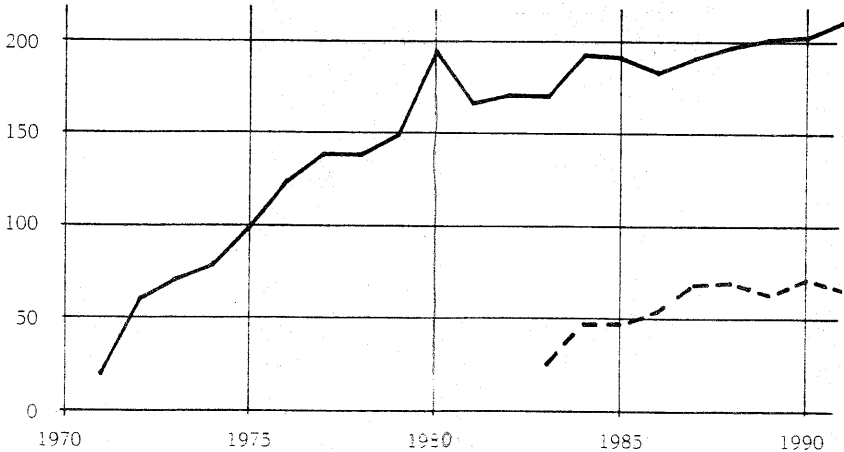
Jäsenmäärän kasvu 5- vuosittain:

1971	20 jäsentä
1976	123
1981	165
1986	182
1991	213

Jäsenmaksujen osalta jäsenistö on ryhmitelty varsinaisiin jäseniin ja viimeisen vuosikymmenen aikana Suomen Luonnonsuojeluliittoon kuulumattomiin paikallisjäseniin, joita nyt on noin kolmannes koko jäsenmäärästä. Perhejäseniltä nykyisin ei peritä jäsenmaksua.

Vuodesta 1972 alkaen yhdistyksellämme on ollut myös kunniajäseniä. Ensimmäiset ovat Pörsänmäen rauhoitetun valkovuokkoalueen omistajat Martti ja Eeva Savolainen. ILYY:n pitkäaikainen puheenjohtaja lääkintöneuvos, fil. kunnia-tohtori Arvi J. Huuskonen, joka poistui joukostamme vuonna 1987, oli kunnia-puheenjohtaja. Vuonna 1989 kutsuttiin kunniajäseneksi yli-insinööri Viljo

ILYY:n JÄSENMAÄRÄN KEHITYS 1971 - 91

1991 Kunniajäseniä 3
Yhteisjäseniä 1

— Jäseniä yhteensä
- - - Paikallisjäsenet

Åberg. Yhteisöjäsenenä vuodesta 1973 alkaen on ollut toimintaamme monin tavoin tukenut Lions Club Iisalmi.

Hallinto

Vuodesta 1971 alkaen tärkeimmissä tehtävissä ovat toimineet seuraavat henkilöt:

Puheenjohtajat	Arvi J. Huuskonen	1971-82
	Eero Antikainen	1983-86
	Matti Tallgren	1987-92
Varapuheenjohtajat	Viljo Åberg	1971-74
	Matti Tallgren	1975-81 ja 1983-86
	Eero Antikainen	1982
	Sirkka Immonen	1987-92
Sihteerit	Eero Antikainen	1971-82
	Kai Jäderholm	1982-92
Rahastonhoitajat	Matti Tallgren	1971-75
	Heikki Vepsäläinen	1976-77
	Viljo Åberg	1978-89
	Pertti Kaarakainen	1990-92

Pitkäaikaisimmista hallituksen muista jäsenistä mainittakoon:

Jaakko Laasanen	1971-89
Kai Jäderholm	1975-76 ja 1982-92
Pertti Smedberg	1976-85
Sirkka Immonen	1984-92
Erkki Väisänen	1984-92
Martti Järnfors	1986-92

Hallitukseen on kuulunut kerrallaan yhteensä 9 jäsentä. Neljän vuosikymmenen aikana hallinnon eri tehtäviin on osallistunut kaikkiaan 43 henkilöä.

Toiminta.

ILYY:n toiminnasta hallituksen ohella vastaavat jaostot. Nykyisin näitä ovat:

- hyönteisjaosto
- kasvi- jaosto
- lintujaosto
- museo- ja kivijaosto
- nisäkäsjaosto
- sieni- jaosto
- valokuvausjaosto
- ympäristönsuojelujaosto.

	53	61	70	80	90
<u>Puheenjohtajat</u>					
J.W. Ruuhiala	53				
Arvi J. Huuskonen	61-82				
Eero Antikainen	83-86				
Matti Tallgren	87-92				
<u>Varapuheenjohtajat</u>					
Emil Riihiaho	53				
Seppo Eurola	61				
Viljo Åberg	71-74				
Matti Tallgren	75-81,83-86				
Sirkka Immonen	87-				
<u>Sihteerit</u>					
Arvi J. Huuskonen	53				
Eino Salo	61				
Eero Antikainen	71-82				
Kai Jäderholm	82-				
<u>Rahastonhoitajat</u>					
Matti Tallgren	71-75				
Heikki Vepsäläinen	76-77				
Viljo Åberg	78-88				
Pertti Kaarakainen	89-				
<u>Muut hallituksen jäsenet</u>					
Ester Ervola	53,61				
W.A. Gulin	53				
Paavo Lietsala	53,61				
Jukka Matilainen	53,61				
Viljo Åberg	53,61,71-69-				
Kauko Luoma	61				
Kalle Matilainen	61				
Eero Antikainen	71-86				
Vuokko-Maija Heilala	71-72				
Jouko Kuosmanen	71				
Jaakko Laasanen	71-89				
Aimo Samola	71-74				
Matti Tallgren	71-				
Pentti Lappalainen	72-73				
Ethel Puustinen	73-75				
Heikki Kauhanen	74-75				
Kai Jäderholm	75-76,82-				
Pertti Smedberg	76-85				
Maija Hirvensalo	77-78				
Ossi Ojanen	78-79				
Eeva-Liisa Riekkinen	79-81				
Juho Kainulainen	80-81				
Lassi Tallgren	82-83				
Laila Järnfors	82-83				
Vilho V. Kiuru	83				
Sirkka Immonen	84-				
Erkki Väisänen	84-				
Janne Kumpulainen	84				
Ari Timonen	85-87				
Martti Järnfors	86-92				
Mikko Tallgren	88-90				
Pertti Kaarakainen	88-				
Helena Niemi	90-91				
Jarmo Yliluoma	90-				
Janne Falk	91				
Jukka Väre	92-				
Laura Honkajärvi	92-				

ILYY:n toiminta kahden viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana voidaan ryhmitellä esim. seuraaviin osiin:

- yleisötilaisuuksien ja luontomuseotoiminnan järjestäminen
- tutkimustoiminta
- julkaisu- ja valistustoiminta
- edustus luonnon- ja ympäristön tilaan vaikuttavassa päätöksenteossa
- muu toiminta

Yleisötilaisuudet.

Tilaisuudet muodostuvat kaikille ILYY:n jäsenyydestä riippumatta järjestetyistä kokouksista, retkistä, näyttelyistä ja kursseista.

Kokouksia on järjestetty vuosittain 5 - 6 niiden yhteismäärän ollessa noin 100. Kuhunkin kokoukseen on osallistunut keskimäärin 20 - 30 henkeä. Kokouksen tärkein aihe on ollut johonkin luonnon osa-alueeseen perehtyneen tutkijan tai muun asiantuntijan esitelmä. Aiheena on usein ollut myös matkaselostus. Vieraillevien esitelmöitsijöiden ohella ahkerimpia omia tiedonvälittäjiä ovat olleet Eero Antikainen, Arvi J. Huuskonen, Uolevi Skarén, Matti Tallgren ja Viljo Åberg. Oleellisena osana kokouksiin ovat kuuluneet ns. luontotiedonannot, uutiset jostakin merkittävästä luontoon liittyvästä esiintymästä tai tapahtumasta.

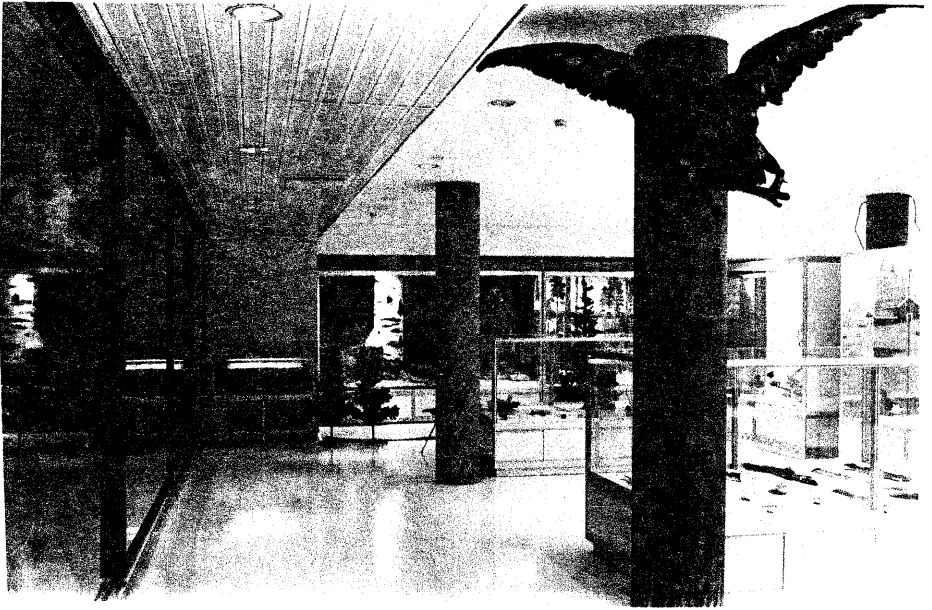
Retket ovat suuntautuneet omalle toiminta-alueelle Iisalmen ja laajemmallekin Ylä-Savoon, onpa niitä tehty oman maakunnan ulkopuolellekin. Keväisin on ollut perinteinen valkovuokkoretki Viljo Åbergin opastuksella Pörsänmäelle ja linturetket useimmiten Tismiö - Keskimmäisen alueelle, Kihlovirralle ja Haajaisille. Usein kauemmaksikin suuntautuneet kesän kasvi- ja syksyn ruskaretket ovat saaneet runsaan osanottajajoukon. Näitä yleisöretkiä kahden viime vuosikymmenen aikana on tehty noin 50.

Näyttelyiden järjestäminen alkuaikoina oli hankalaa sopivien tilojen puuttuessa. Lähinnä luonnonsuojelua esittelevät näyttelyt olivat yleensä kouluilla, Iisalmen lisäksi Kiuruvedellä ja Sonkajärvellä. Yleisöä suuresti kiinnostavia ovat olleet alkusyksyiset sieninäyttelyt, jotka useimmiten on järjestetty yhdessä marattojen ja kotitalousnaisten kanssa.

Eräiden retkien ja näyttelyiden ohessa sekä erikseen ILYY on järjestänyt myös kursseja. Näistä mainittakoon luontokuvaus-, pikkunisäkäs-, siitepöly-fossiili- ja talviruokintakurssit.

Luontomuseo.

Luontomuseo on ollut ILYY:n pitkäaikainen suurhanke. Jo toiminnan alkuaikoina tuli esille biologisen museon tarve. V. 1974 ILYY teki esityksen museo-

tilan järjestämisestä Iisalmen kaupungille. Osittainen ratkaisu tapahtui v. 1978, silloin kaupunki luovutti ILYY:n käyttöön väestönsuojasta järjestytoimiston huoneen. Myöhemmin saatiin käyttöön pienehkö varastotila. Tänne, joka samalla oli ILYY:n toimitila, pantiin näytteille pieni luontokokoelma. Se oli ensimmäinen askel luontomuseon suuntaan. Alkoi myös näyttelykaluston ja lisäkokoelmien hankinta. Kasveille saatiin kaksi kaappia, Lions Club Iisalmi lahjoitti kolme lintukaappia ja kivinäytekaapin. Geologinen tutkimuslaitos lahjoitti kivinäytekokoelman ja Kuopion Museon Luonnontieteellinen osasto avusti eläinnäytteiden kartuttamisessa. Pääosan näytteistä olivat kuitenkin ILYY:n jäsenet koonneet. Vuosittainen näyttelymäärä kasvoi niin, että 1980- lopussa niitä oli pysyvän näyttelyn lisäksi 2 - 3. Kun väestönsuojan tila alusta alkaen oli museotarkoitukseen riittämätön, kaupunki perusti v. 1981 luontomuseosiaa selvittävän toimikunnan. ILYY:n edustajiksi siihen tulivat Eero Antikainen ja Matti Tallgren.

Seuraavien vuosien aikana hanke sai ILYY:n ja koko Ylä- Savon luonnon tutkimuksen ja harrastuksen kannalta erinomaisen ratkaisun. Silloin suunnitteluvaiheessa olevan Kulttuurikeskuksen kellarikerrokseen päätettiin sijoittaa tila sekä luontomuseota että ILYY:n toimistoa ja preparointihuonetta varten.

Muutto väestönsuojasta sekä ensimmäiset näyttelyn valmistelut tehtiin talvikkoilla syksyllä 1989. Yleisölle museo avattiin samana vuonna, marraskuun 21. päivänä.

Näyttelytilanne parani oleellisesti. Päävitriini esittelee Ylä- Savon järviluontoa, mikä oli alkuperäinen museon tarkoituksin. Muissa, osittain vielä keskeneräisissä vitriineissä on Ylä- Savon erilaisia luontotyyppisiä esittelevä pysyvä näyttely. Vaihtuvia näyttelyitä on ollut vuosittain 4 - 6 kävijämäärän ollessa noin 5000 - 7000 henkeä vuodessa.

Puolipäiväisenä museonhoitajana on toiminut Kai Jäderholm, Pertti Kaarakainen on vastannut preparoinnista. Näyttelyn valvojina ovat toimineet työllisyysvaroin palkatut nuoret, sunnuntaivalvojina myös ILYY:n jäsenet. Kokonaisuudessaan luontomuseon toimintaa ohjaa sen johtokunta, jossa kaupunginhalituksella on edustaja.

Tutkimustoiminta.

Kolmannen vuosikymmenen alusta alkaen ILYY:n vuosittaisiin toimintakertomuksiin merkitty tutkimustoiminta on ollut laajaa. ILYY:n jäsenet ovat tehneet sitä sekä yhdistyksen että omissa nimissään. Toimintakertomuksista luetellonomaaisesti koottuna mainittakoon seuraavat tutkimukset ja tutkimuskohteet tekijöineen:

- Iisalmen alueen kasviston peruskartoitus Arvi J. Huuskosen organisoimana
- Erilaiset pikkunisäkästutkimukset (Uolevi Skarén)
- Mikrosienet (Arvi J. Huuskonen)
- Iisalmen seudun perhosfauna (Matti Tallgren)
- Tiilikan alueen flora ja fauna (Eero Antikainen)
- Pönttölintututkimus osana valtakunnallista suurprojektia (Eero Antikainen ja Jaakko Laasanen)
- Keskimmäisen linnusto (Jaakko Laasanen)
- Naakkatutkimus (Eero Antikainen)
- Pöllöjen saaliseläimet (Uolevi Skarén)
- Helmipöllö (Uolevi Skarén ja Kai Jäderholm)
- Nurmijoenreitin maaekosysteemi (Eero Antikainen)
- Uhanalaisten kasvien inventointi (Viljo Åberg)
- Saukon esiintyminen (Uolevi Skarén ja Kai Jäderholm)
- Hyönteiskartoitus (Matti Tallgren)
- Lintujen rengastus (Jaakko Laasanen, Eero Antikainen ja Uolevi Skarén)

Vuodesta 1976 alkaen on kirjattu yleisön tekemiä lintuhavaintoja. Vuonna 1981, kun käyttöön oli saatu kasvikaapit, alkoi kasvikoelmien järjestäminen. Itsekerättyjä ja lahjoituksena saatuja, ATK:lle luetteloituja kasvinäytteitä on yli 13000.

Julkaisu- ja valistustoiminta.

Ylä- Savon luontoa ja yhdistyksemme toimintaa ILYY:n jäsenet ovat tehneet tunnetuksi kirjoituksillaan mm. KLYY:n toimittamassa Savon Luonto- nimisessä julkaisussa ja kaikissa paikkakunnalla leviävissä sanomalehdissä. Iisalmen Sanomissa oli usean vuoden aikana pari kertaa kuukaudessa Luontouutiset-palsta, sitä ILYY toimitti Luontokerho Saperdan ja paikallisen riistanhoitoyhdistyksen kanssa.

Vuodesta 1983 alkaen ILYY on julkaissut kaksi kertaa vuodessa ilmestyvää, jäsenistölle jaettavaa Iisalmen luontouutiset- nmistä lehteä. Sen kokoajina ovat olleet Jaakko Laasanen ja viime vuosina Kai Jäderholm. Viimeksi mainittu on toimittanut myös Radio Salmiseen Luontokiikari- nimistä luonto-ohjelmaa.

Tämän lisäksi ILYY:n jäsenistä varsinkin Eero Antikainen ja Uolevi Skarén ovat laatineet omista tutkimuksistaan tieteellisluontoisia kirjoituksia lähinnä eläintieteellisissä julkaisusarjoissa.

Tässä yhteydessä mainittakoon vielä fil. tohtori Eero Antikaisen monet Afrikan luontoa esittelevät kirjoitukset mm. Iisalmen Sanomissa hänen toimiessaan professorina Itä- Afrikan Yliopistossa Keniassa vuosina 1986 - 92.

Edustus ja muu ulkopuolinen toiminta.

Lähinnä maankäytön suunnitteluun liittyvissä asioissa yhdistys on antanut lausuntoja eri viranomaisille. Lisäksi ILYY:llä on ollut edustus mm. seuraavissa toimi- ja neuvottelukunnissa:

- Kuopion läänin ympäristönsuojelun neuvottelukunta
- Kiurujoki- toimikunta
- Onki- ja Poroveden säännöstelymääräysten uusimisen neuvottelukunta
- Matkusjoen entisöimis työryhmä
- Maailman Luonnon Säätiön asettama liito-oravan suojelutoimikunta
- Sonkajärven vesireitin yleissuunnittelun työryhmä
- Iisalmen reitin yläosan vesiensuojelun neuvottelukunta
- Ahmon- ja Kirmanjärvien kunnostussuunnitelman seurantaryhmä
- Ylä- Savon yhteistyökokeilun ympäristöryhmä

Lisäksi ILYY:llä on ollut edustus Pohjois- Savon luonnonsuojelupiirin hallituksessa piirin perustamisesta 1979 alkaen.

Muu toiminta.

Muusta toiminnasta mainittakoon joko aloitteen teko tai sen lisäksi hankkeen eteenpäin vienti seuraavissa kohteissa:

- Luonnonsuojelualueiden perustaminen

Iisalmeen on perustettu seuraavat luonnonsuojelualueet:

1. 1973 Pörsänmäen valkokuokkoalue, 3.2 ha, hakijat Martti ja Eeva Savolainen
2. 1977 Sikokallion alue, 4.5 ha, hakija Iisalmen Latu
3. 1982 Leppirannan rantalehtoalue, 0.4 ha, hakija Arvi J. Huuskonen

Lisäksi Tie- ja vesirakennushallitus on rauhoittanut ILYY:n aloitteesta v. 1980 Kiurujoessa olevan valtion omistaman Niskasaaren.

- Luontopolkujen perustaminen

ILYY on suunnitellut ja ollut rakentamassa seuraavia luontopolkuja:

1. 1980 Paloisuuri, 6 km, 21 rastia
2. 1984 Mansikkaniemi, 2 km, 10 rastia
3. 1987 Runni, 1.3 km, 20 rastia

- Keskimmäisen luontoasema.

Yhteistyössä Luontokerho Saperdan kanssa ILYY on ollut hankkimassa ja rakentamassa lintujärveä tunnetun Keskimmäisen pohjoisrannalle luontoasemaa. Siihen kuuluu alunperin v. 1984 järven etelärannalle pystytetty ja myöhemmin nykyiselle paikalle siirretty pieni hirsimökki, viimeistelyä vaille oleva lintutorni ja vielä suunnitteluvaiheessa oleva järviluontoa esittelevä luontopolku

- Ympäristöpalkintojen jakaminen.

Vuodesta 1980 alkaen ILYY on jakanut ns. ympäristöpalkinnon yhteisöille tai yksityisille henkilöille ympäristön- tai luonnonsuojelua edistävästä toiminnasta. Palkinto on jaettu seuraaville:

- 1980 päätoimittaja Unto Kivelä
- 1985 Iisalmen kaupungin puutarha/ kaupungin puutarhuri Raimo Palomäki
- 1986 johtaja Matti Heikkinen
- 1987 Lions Club Iisalmi ja Lions Club Iisalmi - Porovesi
- 1988 Iisalmen Kuva/ Tapio Heikkinen
- 1989 Juhani Ahon koulu
- 1990 Iisalmen Latu
- 1991 Iisalmen Martat
- 1992 Luontokerho Saperda

Talous.

ILYY:n varsinaisen toiminnan rahoitus on muodostunut jäsenmaksuista, kaupungin avustuksista, luonnonsuojelumateriaalin myynnistä ja lahjoituksista.

Luontomuseon perustaminen moninkertaisti menot. Tältä osin Iisalmen kaupunki tuli vastaan ottamalla tehdyn sopimuksen perusteella huolekseen avustuksen muodossa pääosan museolle aiheutuvista hankinta-, kunnossapito- ja palkkakustannuksista. Myös Museovirasto on avustanut merkittävästi varsinkin kalustohankintoja.

Edellä olevasta luettelomaisesta esityksestä tilan puutteen takia on jäänyt pois joko tarkoituksella tai huomaamatta useitakin merkittäviä yksityiskohtia. Esitys antanee kuitenkin kuvan siitä, miten ILYY on toteuttanut sääntöjensä määrittämää toiminnan tarkoitusta: herättää ja ylläpitää harrastusta luonnon tuntemiseen, tutkimukseen ja suojeluun. ILYY:llä on ollut onni saada em. toiminnan käynnistäjiksi ja ylläpitäjiksi asiantuntevia, tarmokkaita ja innostahenkilöitä. Heidän nimensä ovat edellä tulleet useaan kertaan mainituksi. Mutta unohtaa ei voi monia mainitsematta jääneitä turastajia, monia emäntiä, moniin talkoisiin osallistuneita ja muutenkin yhteisten tilaisuuksien järjestelyissä mukana olleita.

Luonnosta kiinnostuneen, sen ystäväkseen tuntevan yleisön läsnäolon tilaisuuksissaan ILYY näkee parhaana kiitoksena omalle toiminnalleen.

Erkki Väisänen

Lähteet: ILYY:n toimintakertomukset ja pöytäkirjat

Eero Antikaisen ja Viljo Åbergin aikaisemmat historiikit.

" KORSIAKIN" KERÄÄMÄÄN

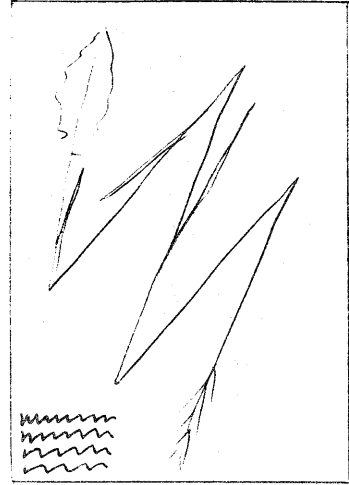
Kasviharrastuksen viimeaikoina selvästi elpyessä kiinnittävät harrastajat huomionsa toisaalta jollain tavalla erikoisesti hyödyllisiin tai erikoisesti muuten, esim. kauniin ulkonäkönsä tai poikkeavan elintavan, lisääntymistavan, historian tms. omaaviin kasviryhmiiin. Siis lyhyesti sanottuna niihin, jotka herättävät helposti kiinnostuksen.

Nöin jää moni isokin kasviryhmä huomiotta tai sitä selvästi kartetaan, vaikka sen harrastaminen, kerääminen ja vaikkapa tutkijoille ja museoilta toimittaminen olisi yhtä tärkeää kuin muidenkin.

Tyypillinen tällainen ovat ns. "koristekasvit" eli enemmän tai vähemmän heinämäiset kasvit. Yleisesti käytetty sana korsihan on vain osalla näitä eli heinillä, muilla heinämäisillä ei, joten mieluummin puhuttakoon heinämäisistä. Joskus käytetään samassa tarkoituksessa myös sanaa ruohot, joka kuitenkin todellisuudessa on huomattavasti laajempi käsite sisältäen useimmat komeat ja värikkäät kukkakasvitkin.

Heinämäisten kasvien harrastuksen herättämiseksi on ihan viimeaikoina julkaistuissa oppaissa kuten Retkeilykasvio, parannettu kuvitusta ja yksinkertaistettu kasvitieteellistä nimitystä. Suomenkielisten kasvilajinimien käyttöä on myös lisätty jättämällä vaikeissakin lajeissa latinankieliset pois tekstistä. Tällainen yksinkertaistaminen ei kuitenkaan aina ole vain eduksi, ei varsinkaan silloin kun verrataan tietojia rajojemme ulkopuolelle.

Heinämäiset kasvit ovat kerätessä melko kiitollisia käsiteltäviä. Suhteellisen helposti kuivuvia ja jäykkänä ne säilyvät ennen prssiin panna hyvin ja niiden tuntomerkit pysyvät prssäämisenkin jälkeen monia muita ryhmiä paremmin tutkimuskelpoisina. Toisaalta on tärkeää ottaa heinämäisistä kasveista useammin ja huolellisemmin näytteitä, koska esimerkiksi valokuvaamalla ei niitä voi niin helposti tallentaa kuin monia

Kuva 1.

Retkellä ollessa kannattaa näytteet ottaa huolellisesti juurineen ja säilyttää suljetussa pussissa ym. prssäyshetkeen asti. Prssättäessä voi tilaa ottavan heinämäisen kasvin taivutella ahtaastikin kuivauspaperein sisään makulatuurile varoen kuitenkin poikkihaittamisia (kuva 1.). Makulatuuriin kulmaan on jo prssättäessä hyvä kirjoittaa tarvittavat tiedot, etteivät ne joudu erilleen näytteestä.

Tarvitaan kasvimaakunta (meillä siis PS eli Sb eli Pohjois-Savo), kunta, kylä, tarkempi löytöpaikka jonkun maastopisteen mukaan, lyhyt ottopaikan kuvaus, päivämäärä ja ottaja. Tarkempi löytöpaikka voidaan myös ilmaista koordinaatteina mahdollisuuksien mukaan. Nyrkkisääntö on, että mitä tärkeämpi ja erikoisempi näyte, sitä huolellisemmin löytötiedot makulatuuriin. Kun kuivauspapereita vaihdetaan tarpeen mukaan annetaan näyteen olla koko ajan makulatuuriin.

1. VARSI siis ontto, liereä, nivelikäs, solmuinen sivulta avoimessa lehtitupessa on kieleke
= heimo HEINÄKASVIT (POACEAE)

2. VARSI siis täyteinen, liereä, niveletön, solmuton yleensä
= heimo VIHVLÄKASVIT (JUNCACEAE)

A. VIHVLÄT (JUNCUS) - lehtituppi avoin

B. PIIPOT (LUZULA) - lehtituppi suljettu

3. VARSI siis (yleensä) täyteinen, solmuton, reunoilta yhteenkasvaneessa lehtitupessa ei kielekettä
= heimo SARA KASVIT (CYPERACEAE)

A. KAISLAT ym.

B. SUOVILLAT

C. LUIKAT

D. SARAT (CAREX)

I. YKSITÄHKÄISET, kuten äimäsara (Carex dioeca)

II. MONITÄHKÄISET

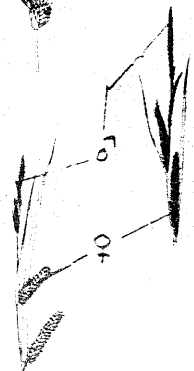
a. YHTÄLÄISTÄHKÄISET, kuten jänönsara (Carex ovalis)

b. ERILAISTÄHKÄISET

- 2-LUOTTISET, kuten viiltosara (Carex acuta)

- 3-LUOTTISET, kuten luhtasara (Carex vesicaria)

IISALMEN LUONTOMUSEON KASVIKOKOELMA
SUOMEN KASVEJA

Polypodium vulgare L Kallioimarre
heimo Polypodiaceae

Sb, Iisalmi, Ryhälänmäki, kallionsivu
Metsälän talon koillispuolella,
varjoisa valuvesirako

12.8.1992

Heikki Halmes

Kuva 2.

Kun kasvinäyte aikanaan kuivana siirretään ja kiinnitetään varsinaiselle säilytysarkille, siirretään tiedot kasvilapulle ja kiinnitetään se heti arkin kulmaan. Tällöin viimeistään olisi näyte myös määritettävä kun sellaisetkin oleelliset seikat ovat vielä ottajan muistissa, joita kaikkia ei ole kirjattu makulatuuriin.

Mikäli näyte toimitetaan esimerkiksi Iisalmen Luontomuseolle, se voi myös olla kiinnittämättömänä alkuperäisen makulatuuriin välissä ja kiinnitetään museon toimesta.

Määritettäessä paras apu ovat erilaiset kasviot. Valokuvakasvioista ja -teoksista harvoin on apua niinkään paljon juuri heinämaisten kasvien kohdalla. Kuvien vertailun lisäksi kannattaa rohkeasti syventyä tutkimuskaavoihin. Totutteleamalla ja hakemistosta tarvittaessa käsitteet omaksumalla ne avautuvat pian ja johtavat määrittäisiin. Vaikeissa näytteissä kannattaa tyytyä määrittäessä alustavasti ryhmiinkin. Nyt voidaan näyte nimetä ja kasvilappu on valmis (kuva 2.). Lapun voi muotoilla itse tai jos näytteet aiotaan tuoda museolle antaa museo lappuja etukäteen.

Kasvikokoelmaa kotona säilytettäessä on se pidettävä kuivassa lämpimässä paikassa ja yritettävä suojata pölyltä. Monet tuholaiset ovat sitä uhkaamassa. eräs keino on pakastaa osia kokoelmasta aina joskus, jolloin viikko pari pakastimessa tappaa tuholaiset.

Heinämaiset kasvit soveltuvat myös koristetarkoituksiin, tauluhin, postikortteihin jne. "Korsien" eli heinämaisten kasvien tutustuttamiseksi ja alustavasti määrittämiseen esitän ohaisen kaavion.

Matti Tallgren

PS: Lisätietoja ja määrittäysapua heinämaisten kasvien tunnistamiseksi saa mm. teoksista:

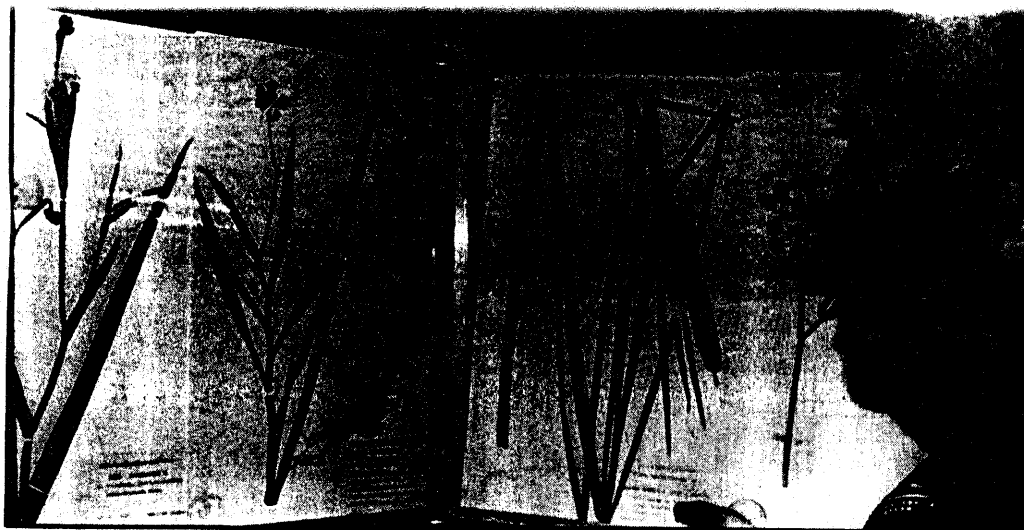
Retkeilykasvio : Suomen Luonnonsuojelun Tuki 1985 Fossa (myös uudempiä painoksia on)

Koulun värikuvakasvio : WSOY 1967 Porvoo (myös uudempiä painoksia)

Uusi värikuvakasvio : WSOY 1980 Porvoo

Luonnonkasvit : W & G 1983 Espoo

Norsk og svensk flora (Lid) : Det Norske samlaget 1974 Oslo (myös uudempiä painoksia)

MERKITTÄVÄ LAHJOITUS IISALMEN LUONTOMUSEON KASVIKOKOELMAAN

Iisalmen Luonnon Ystävien Yhdistyksen Herbario saa yhdistyksen 40 -vuotisjuhlien yhteydessä huomattavan täydennyksen kasvikokoelmaansa. Erityisen arvokkaaksi sen tekevät lahjoituksen runsaat paikalliset putkilokasvinäytteet ympäri Ylä-Savo.

Lahjoituksen tekijä Iisalmen Luonnon Ystävien Yhdistyksen kunniajäsenen, yli-insinööri Viljo Åberg on aloittanut kasvien tallentamisen kuitenkin jo ennen Savoon tuloa. ensi kipinä syttyi jo Viljo Åbergin käydessä kuuluisaa Hämeenlinnan Lyseota 60 vuotta sitten. Tällöin tallentuivat monet eteläiset erikoisuudet kuten lounaiset harjukasvit. Opiskellessaan maanmittariksi Viljo Åberg joutui keräämään melkoisen määrän näytteitä hyvinkin erilaisista maisemista.

Liittyttyään perustajajäsenenä ensin Kuopion ja sitten Iisalmen Luonnon Ystävien Yhdistykseen kokoelma karttui sekä omatoimisesti että retkeilyillä tunnettujen botanistien FT hc. Arvi J. Huuskosen ja professori Heikki Roivaisen ym. kanssa.

Vertaillessaan Iisalmen nykyisiä putkilokasveja John ja Mimmi Shalbergin v. 1878 laatimaan luetteloon selvitteli Viljo Åberg myös

sekä eroja että syitä muutoksiin. Tällöinkin tallentui huomattava määrä Iisalmen kasviston historian kannalta merkittäviä näytteitä.

Lahjoitus sisältää yläsavolaisten näytteiden lisäksi runsaasti näytteitä Etelä-Suomesta, Lapista ja ulkomailta, esimerkiksi Välimerenmaista, Unkarista jne. Näytteet ovat tarkoin määritettyjä ja kasvupaikkatiedoiltaan museoon sopivan tarkkoja.

Viljo Åbergin kasvikokoelma säilytetään Luontomuseossa toistaiseksi omana kokonaisuutenaan ja siihen on asian erityisharrastajilla tilaisuus tutustua museon aukioloaikoina tai sopimuksen mukaan.

Iisalmen Luonnon Ystävien Yhdistys ja museon väki kiittävät Viljo Åbergia merkittävästä lahjoituksesta ja toivovat Hänen täydentävän sitä apunaan tarkka ja tavallisuudesta poikkeava botaaninen vainu!

Matti Tallgren

REVONPAPU

Huusukosen Leppirannassa kasvaa eräs harvemmin nähty koristekukka, revonpapu (*Thermopsis montana*). Se on kookas 40-80 cm korkea hernelkasvien heimoon kuuluva kasvi, joka jossain määrin muistuttaa jättiläiskokoista niittynätkelmää keltaisine kukkineen.

Arvi Huuskonen kertoi saaneensa sen Karjalaan, jolloin sen kerran hänelle toi kasvitieteilijä professori Kaarlo Linkola. Huuskonen siirsi kasvin myös kotitalonsa pihaan Pielavedelle ja sieltä edelleen lisälmen Leppirantaan, josta sitä on edelleen siirretty muiden pihojen kaunistukseksi ja leikkokukaksi maljakoihin.

Revonpapu viihtyy hyvin täällä ja leviää juurakkonsa avulla. Se menestyy myös ilman mitään erikoista hoitoa, ja näin ollen voi myös jäädä luonnonvaraiseksi viljelyjäänteeksi. Revonpapua ei ollut Retkeilykasvion ensimmäisessä eikä toisessa painainoksessa. Sen sijaan se otettiin kolmanteen painokseen.

Revonpavusta käytimme täällä lisälmesä aluksi tieteellistä nimeä *Thermopsis lanceolata*, mutta nyt on selvinnyt suuren kasvion Flora Europæan perusteella, että tuo tieteellinen nimi tarkoittaakin erästä toista samansukuista kasvia, joka on paljon pienempi, 10-30 cm korkea. Tuota kasvia tavataan Kaakkois-Venäjällä ja Kazakstanissa, ja se on kotoisin Aasian lämpimiltä alueilta. Tämä meidän revonpapumme, *T. montana*, on kotoisin Pohjois-Amerikasta.

Viljo Åberg

KARJALANRUUSU (*ROSA ACICULARIS*)

Karjalanruusu muistuttaa aika paljon metsäruusua, josta sen erottaa erikoisesti siitä, että karjalanruusun kaikki varret ovat hyvin tiheäpiikkisiä, ja piikit ovat suoria ja neulamaisia. Tuossa läheisessä lajissa, metsäruusussa, ovat piikit suoria vain nuorissa versoissa ja vanhojen oksien alaosissa. Muualla ne ovat käyriä, ja niitä on harvassa. Karjalanruusun kiulukat ovat pitkänomaisia, mutta metsäruusulla ne ovat pallomaisia.

Karjalanruusu on Retkelykasvion mukaan yleinen vain Pohjois-Savossa ja Pohjois-Karjalassa. Muualla maassa se on harvinainen tai puuttuu kokonaan. Ruotsissa karjalanruusua on tavattu vain joku yksittäistapaus, ja ruusun nimi onkin ruotsiksi finnros, eli suomenruusu. Sen sijaan karjalanruusua kasvaa Suomesta Itään aina Siperiaan asti.

A.J. Huuskonen oli erikoisen kiinnostunut karjalanruususta. Hän oli tuonut sen Leppirantaan, jossa se edelleenkin kasvaa luonnonsuojelualueella. Etsimme vuosikausia sitä luonnonvaraisena täältä lisälmesta, mutta emme löytäneet ennenkuin 25.7.1979, jolloin retkeilimme, A.J. Huuskonen ja allekirjoittanut, Pörsänmäessä ja tapasimme Rämeeenmäen ja Alavan välillä vanhassa kaskikoivikossa karjalanruusukasvuston. Se oli kooltaan n. 20 m pitkä ja 5-10 m leveä. Paikka oli n. 250 m:n päässä Alavan talosta. Sen koordinaatit ovat 7029820:502300. Otimme kasvusta silloin myös näytteitä ja niitä on Luontomuseon kasvikoelmissa. Muualta lisälmen kaupungin alueelta ei ole tiedossa karjalanruusun esiintymää.

SANANJALKA TERVEYTESI

VOI

VAARANTAA

Sananjalan (*Pteridium aquilinum*) kansanomainen nimitys kuolleenkoura saattaa olla osuvampi kuin on luultu. Englantilainen lääkäri W.R. Trotter on pohjautunut tämän sanialislajin mahdollisia terveyshaittoja.

Sananjalka yleistyy Brittein saarilla ja valtaa erityisesti hylättyjä peltoja. Se on myös laidunten rikkaruoho, joka myrkyttää kotieläimiä. Se aiheuttaa muun muassa naudoille verivirtsaisuutta, joka voi johtua virtsarakon kasvaimista.

Vuonna 1965 osoitettiin Nature-tiedelehdessä, että sananjalka voi olla myös karsinogeeninen, syöpää synnyttävä.

Eräät tutkijat lisäsivät kahden laboratoriorotan häkkiin "herkkupalaksi" sananjalan lehtiä. Toiseen rotista kehittyi iso kohtukasvain. Koska kyseessä saattoi olla pelkkä sattuma, järjestettiin kunnan koe.

HERKKUPALA OLIKIN TAPPAVA ATERIA

Kahden kuukauden ajan kuivaa sananjalkamurua sekoitettiin noin kolmannes 40 rotan rehuun. Eläimistä puolet oli naaraita. Vuoden kuluessa 34 rottaa kuoli kasvaimiin, etenkin suolistosyöpään. Vertailurotat säilyivät terveinä.

Sittemmin on osoitettu, että sananjalan syöminen voi aiheuttaa kasvaimia myös lampailla, hamstereilla, marsuille, viiriäisille ja rupikonnille. Biokemistit jäljittävät taustalla olevia yhdisteitä.

Aiheuttaako kuolleenkoura syöpää myös ihmiselle? Eräissä maissa tämän kasvin koukkupäisiä nuoria versoja syödään herkkuna. Japanissa tutkittiin kansalaisia, jotka söivät sananjalkaa. Heitä löydettiin ruokatorven syöpää 2.7 kertaa useammin kuin muilta.

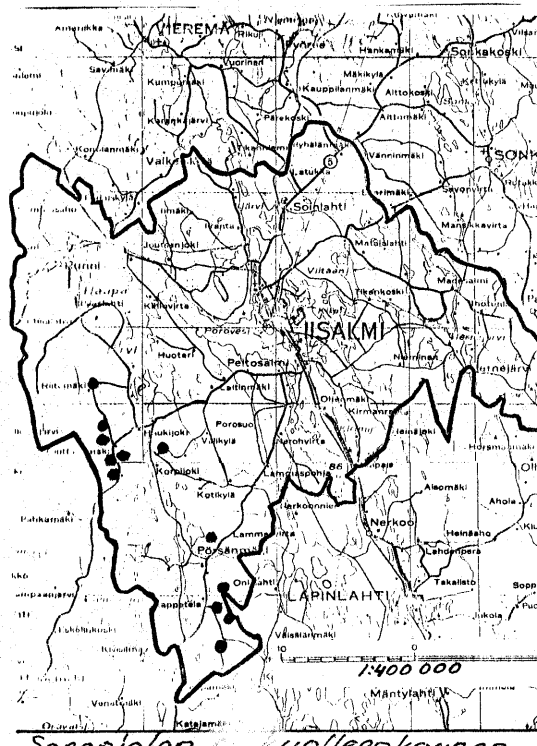
Teoriassa vaara uhkaa myös niitä, jotka juovat näitä sanialisia syöneiden lehmien kokomaitoa. Tällainen maito aiheutti syöpää ainakin hiirille. Tutkijat arvelevat kuitenkin, että nykyisin myytävä laimennettu maito olisi tältä osin vaaraton.

Kuolleenkouran itiöt kypsyvät loppukesällä ja syksyllä. Yksi lehti voi tuottaa kesässä gramman itiöitä, joiden koko on vain kolme sadasosamillimetriä. Kuumalla säällä itiöt sinkoutuvat ilmaan ja saattavat lentää pitkälle. Osa on löytänyt tiensä jopa syrjäisille Tyynenmeren saarille satojen kilometrien päähen kasvin lähimmistä esiintymispaikoista.

On tehty vain yksi koe itiöiden karsinogeenisuuden selvittämiseksi. Noin sadasta itiöstä syöneestä hiiristä yli puolet sai erilaisia kasvaimia ja leukemiaa. Vertailuhiiristä sairastui vain nelisen prosenttia.

Ei ole osoitettu, että hengitysilmän myötä saadut itiöt aiheuttaisivat syöpää. Silti metsureita on neuvottu käyttämään hengityssuojaimia kuumina päivinä sananjalkamaastossa työskennellessään.

Uolevi Skaren

Ylläoleva sananjalan myrkyllisyyttä selvillevä mielenkiintoinen kirjoitus on ollut Uolevi Skarenin referaatti Helsingin Sanomiin alkuperäisestä tutkimuksesta, joka on julkaistu Lancet 1990, 366:1563-1565.

Sananjalan myrkyllisyys on kyllä ollut vanhaa tiedossa. Suomen retkeilykasviossa se on merkitty myrkylliseksi yhdellä ristillä.

Vanhoilla suomalaisilla lienee ollut myös tietoa sananjalan myrkyllisyydestä, koska lapsuuteni Hämeessä sen nimenä olikin kuolleenkoura, ja vasta koulussa opimme sitä kutsumaan sananjalaksi.

Sananjalka on yleinen Etelä- ja Keski-Suomessa. Lisämaassa sen levinneisyysalueen pohjoisraja kulkee linjalla Pörsänmäki - Ruotanmäki - Haukimäki - Riitamäki. Harvinaisena sitä on kyllä tavattu Kuusamo ja Etelä-Lappia myöten.

Viljo Åberg

KELLUKKAKASVIT

Meillä, Lappia lukuunottamatta, on ojakellukka (*Geum rivale*) yleinen niittynurmilla, ojien reunoilla, pientareilla ja pihoilakin. Nimen kellukka se on saanut ilmeisesti kukkien nuokkuvasta asennosta, ajatellen kai lähinnä pässin kellukoita, muutenhan roikkuvia sanotaan killuviksi. Kansa tuntee kasvin nimellä ampiaisenkukka, kun kukinnan jälkeen hedelmätyö muistuttaa kimalaista, joita myös pidettiin ampiaina. Ruotsiksi kasvin nimi onkin humelblomster eli suomennettuna kimalaiskukka.

Aikaisemmin oli kasvin nimenä arokellukka. Tuon nimen sille antoi itse Elias Lönnrot, joka tarkoitti sanalla avointa kosteaa paikkaa. Kun aro on sittemmin vakiintunut tarkoittamaan Etelä-Venäjän kuivia steppimaita, joilla ojakellukka ei edes kasvakaan, oli syytäkin muuttaa kasvin nimi sopivammaksi. Onpa kasvin nimi kirjallisuudessa ollut niittykellukkakin, joka kuvasikin paremmin kasvin yleistä kasvupaikkaa.

Ojakellukasta tunnetaan mielenkiintoinen epämuodostuma, jolla Hiitonen suuressa Suomen Kasviossa on oma tieteellinen nimensäkin, ja joka täydellisenä kuuluu: *Geum rivale* L. m. *Hybridum* (Wulf.) M. & C.

Siinä on emiön tilalla toinen perättäinen kukka, ja verhiön liuskat voivat olla lehtimäiset. ILLY:n Varpaisjärven retkellä 18.6.1992 tapasimme tuollaisen "kaksoiskukan" Urimolahden vanhalla ruukkisaarella, ja jälkimmäisen tyyppin tapasimme samana päivänä autiotalon pihapiirissä Korpijärvellä.

Toinen kotimainen *Geum*-laji on kyiäkellukka (*Geum urbanum*), joka on yleinen Lounais- ja Etelä-Suomen asutuskeskuksissa. Sillä on hyvin samanlaiset lehdet kuin ojakellukalla, mutta keltaiset kukat ovat pieniä eivätkä ne ole nuokkuvia. Ylä-Savosta sitä ei ole aikaisemmin tavattu, mutta keväällä 1992 ilmestyi sellainen kesämökkimme pihaan hoitamattomalle alueelle Poroveden Saunaniemessä. Tälle alueelle ei ole koskaan istutettu tai kylyvetty mitään.

Iisalmen ympäristössä on pihojen kukkamaissa melko yleisesti erästä tarhakellukkaa (*Geum x borisii*), joilla on loistavan oranssinpunaiset kukat. Äskettäin ilmestyneessä kirjassa "Puutarhan ja kodin koristekasvit" mainitaan tästä tarhakellukasta, että se on epämääräistä alkuperää oleva puutarhamuotojen risteys, eli siis, että ei tiedetä minkä kasvin risteys se on. Se menestyy täällä hyvin ja siementää sekä leviää helposti koko kukkapenkin valtioksi.

Näihin epämääräisiin esivanhempiinsa saatta siemenkasveista tulla aivan keltakukkaisiakin muotoja. Tällainen keltakukkainen tarhakellukka kukki jo parina kesänä kesämökkillämme Poroveden Saunaniemessä oranssinpunaisten tarhakellukoiden keskellä.

Pari vuotta sitten löysi Helena Niemi samanlaisen keltakukkaisen tarhakellukan kotitalonsa Kattalan pihapiiristä Iirantalalla, jossa se edelleenkin kasvaa ja kukkii. Tämä on sen vuoksi arvokas löytö, kun tietävästi Kattalassa ei ole kasvatettu tarhakellukkaa.

MIKÄ ON SUOMEN POHJOISIN LUONNONVARAINEN METSÄLEHMUS?

Kiuruveden Haapakummun metsälehmusesiintymän on epäilty olevan mamme pohjoisin. Sen tarkka sijainti ei kuitenkaan ole ollut tiedossa. Kiuruveden Luonnon puheenjohtaja Pentti Kartimo kutsui Iisalmen Luonnonystävien kasvimiehiä tarkastelemaan Kiuruveden luontoa 14.8.92. Matkalle lähti Iisalimesta kuusi kasveista kiinnostunutta. Kartimo oli sopinut oppaasta, joka tunsu tuon Haapakummun lehmusesiintymän.

Se löytyikin, ja silloin todettiin, että se ei oikeastaan olekaan Haapakummussa, vaan Ison Varttimäen länsirinteellä paikassa Grid 27 E = 7065720 : 479700, jonka korkeus meren pinnasta on 133 m., eli muinaisen Suur-Saimaan ylimmän pinnan yläpuolella. Lehmus on 1970 luvulla istutetussa mänty-kuusikossa, jossa on tiheään vesottunutta koivua, harmaaleppää ja pajua. Lehmusyksilö käsittää 15 pienrunkoa (D 1.3 = 2.5-5.5 cm) ja keskimääräinen korkeus n. 5 m. Rungot ovat peräisin vanhoista kanto- tai juurivesoista, alue on ilmeisesti vanhaa kaskialuetta.

Iisalmen kaupungin pohjoisin luonnonvarainen lehmus on kasvanut Iimäellä (Grid 27 E = 7058400 : 503800). Sitä ei kuitenkaan ole enää löydetty sieltä. Ihalan talon isäntä Heikki Ihalainen kertoi allekirjoittaneelle, että hän siirsi Iimäeltä metsälehmuksen joskus 1920-luvulla kotitalonsa Ihalan pihaan Iirannaalle, jossa

Sonkajärven pohjoisin metsälehmus kasvaa lähellä Jyrkkää Salmisen mäellä Muuraisjärven kylässä (Grid 27 E = 7069980 : 533250). Toinen Sonkajärven luonnonvarainen metsälehmus on Kangaslamminpuron varressa lähellä kirkonkylää (Grid 27 E = 7065500 : 526000).

Näin ollen mamme pohjoisin luonnonvarainen metsälehmus kasvaa Sonkajärven Salmisenmäellä (P = 7069980). Toiseksi pohjoisin on alussamainittu Ison Varttimäen lehmus (P = 7065720) eli 426 m. etelämpänä kuin Sonkajärven Salmisenjärven lehmus. Kolmanneksi pohjoisin lehmus on Sonkajärven Kangaslamminpuron esiintymä (P = 7065500) eli vain 220 m etelämpänä kuin Kiuruveden Ison Varttimäen lehmus. Neljänneksi tulee sitten Iisalmen Iimäen esiintymä, joka on jo 11589 m etelämpänä kuin Sonkajärven pohjoisin lehmus.

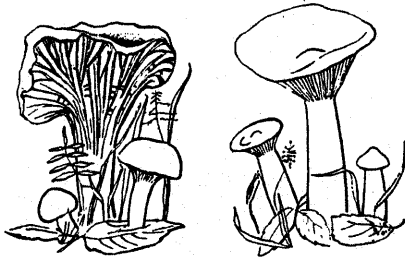
Useimmat näistä Pohjois-Savon lehmusesiintymistä on vanhoilla kaskimaililla. Kun lehmuksen kanto ja juuristo ovat ilmeisesti säilyttäneet elinvoimansa kaskeampisen jälkeenkin, saattavat nämä pohjoisimmat luonnonvaraiset metsälehmukset olla jopa vuosisatojakin vanhoja. Ne ovat jäänteitä eli reliikkejä 5000 - 6000 vuotta sitten täällä vallinneelta lämpökaudelta.

Viljo Åberg

SIENIÄ TUTUKSI - SIENIVIIKKO LUONTOMUSEOLLA SYYSKUUN ALUSSA

Ryhdyimme näin työlääseen puuhaan, koska näytti tulevan hyvä sienivuosi ja ihmiset kovasti kyselivät sienistä. Myös Juhani Ahon koulun 8. luokkien oppilaat keräsivät runsaasti sienitä ohitustieprojektin maastotöissä Palosvuorella ja Kiipivieralla. Kaiken lisäksi saimme Marja Niskanen maa- ja kotitalousnaisista pystyttämään näyttelyä ja opastamaan kahdeksi päiväksi. Käsityöneuvonta-aseman ja käsityö- ja taidelellisuusoppilaitoksen puolesta saatiin mukaan esittely sieniväriyöksestä.

Sienet on hankala näyttelymateriaali, koska ne pyrkivät ensimmäisen yön jälkeen kävelemään liehensä ja haisemaan kuin raato. Sehän tietysti osoittaa, että sieni muistuttaa eläintä. Jouduimme uusimaan näyttelyaineiston kolme kertaa viikon aikana, ja onneksi myös kävijät toivat uusia tuoreita sienitä ja erikoisiakin lajeja.

VANHAT TUTUTKO MYRKYLLISIÄ?

Elokuun alussa saimme lukea lehdistä, kunka Etelä-Venäjällä ja Ukrainassa kymmeniä ihmisiä oli kuollut syötävään tuntuja sienitä: haperoita, kanttarelleja, nurminahikkaita. XI Euroopan sienitieteilijöiden kokouksessa Englannissa oli kuitenkin professori Wasser Ukrainan tiedeakatemiasta Kiovasta vakuutunut, ettei sienissä ole tapahtunut mutaatioita, vaan ihmiset ovat tuntujen sienien joukkoon suuremman saaliin saamiseksi keränneet mitä tahansa sienitä, kunhan ne ovat tuoksuneet ja maistuneet hyvältä. Kaiken lisäksi he söivät niitä raakana salaattina.

Myrkytyksiä tänä syksynä ovat aiheuttaneet nurminahikkaina kerätyt myrkkymalikka ja eräät pikkukonsensienilajit sekä nuorena haperoita näyttävä kavalra karpässieni. Suomessa ei yleensä nurminahkasta kerätä syötäväksi, ja kavalra karpässieni on hyvin harvinaisen Lounais-Suomessa.

Vaarallisin meillä on valkokarpässieni, jonka voi sekoittaa herkkusieneen ja suippomyrkykseittikki, jonka on opeteltava tunnistamaan kehänsienestä. Samoin

Kaikkiaan näyttelyssä esiteltiin 60-70 sienilajia, jotka oli ryhmitelty herkuullisiin, keitettynä syötäviin, kelvottomiin ja myrkyllisiin. Eniten ihmisiä kiinnostivat tatit, rouskut ja haperot. Sienikirjat olivatkin ahkerassa käytössä ja näyttelyyn saatiin esim. korallirakas, sappivalmuska, kangaskarpässieni, lakritsirousku. Marja Niskanen oli löytänyt kosteikkovaheroita.

Joku toi koko sienikorinsa tarkistettavaksi, ja syötäväihän ne kaikki olivat. Haaparouskuun sekoittivat helposti harmaa-, korpi- ja palsamirouskukin, mutta syötäväihän nekin ovat keittämisen jälkeen.

Marja Niskanen on saanut sienineuvojakoulutuksen Siilinjärven metsäoppilaitoksella: ennen peruskurssia ja sen jälkeen kahtena syksynä jatkokurssit. Hän kuitenkin on sitä mieltä, että joka syksy olisi oltava jatkokurssi ennen nuorvannon aloittamista.asiat pyrkivät unohtumaan, ja sienistä tulee jatkuvasti myös uutta tietoa.

Näyttelyssä kävi liki kolmesataa ihmistä, tosin melkoinen joukko oli kouluaisia naapurista. Ammatikoulustakin saimme sieniharrastajia tutustumiskäynnille, ja heille näyttelyyn esitteli Jukka Väre. Hän tuntee erityisen hyvin syötäviä haperoita, jotka tahtovat yleensä jäädä metsän koristuksiksi.

Näyttely oli tänä syksynä todella tarpeellinen. Itse kuitenkin vastustan asettamista näyttelyille ryhmää "kelvottomat sienet", koska luonnossa ei mikään ole kelvotonta.

tunnettava pari on myrkkynäpikkä ja koivunkantoseni.

Radioaktiivisia alkuaineita säteilyvuotoalueella sisältävät sienet ovat tietenkin epäterveellisiä ja lisäävät syöpärisiä, mutta myrkyllisyyttä lisääviä mutaatioita niissä ei ole tapahtunut. Ukrainassa on ihmisiä kehoitettu olemaan käyttämättä metsäsieniä. Meillä Suomessa ei tällä hetkellä ole säteilystä aiheutuvia ongelmia, ja esimerkiksi Palosvuoren maastosta kerättyjen sienien radioaktiivisuus on mitattu Terveyskeskuksen elintarvikelaboratoriossa syyskuussa 1992 ja todettu niiden olevan syötäviä. Tosin säteilyarvo oli tuntuvasti suurempi kuin samalta alueelta kerättyjen puolukoiden, mustikoiden ja variksenmarjojen.

Sirkka Immonen

URIMOLAHDEN VANHA RAUTARUUKKI

Ylä-Savossa on 1700 - 1800 luvuilla ollut toiminnassa kolme eri rautaruukkia, jotka käyttivät raudan valmistukseen järvimalmia. Näistä suurimpia ovat olleet Salahmin ruukki Vieremällä ja Jyrkän ruukki Sonkajärvellä. Kolmas rautaruukki on ollut Urimolahden ruukki Varpaisjärvellä, joka onkin vanhin näistä ruukeista, mutta sen toiminta loppui ennen muita, jo v. 1858.

Urimojoessa oli jo vanhastaan ollut kylän tilojen omistama mylly. Myllylaitoksen osti alunperin Ruotsista kotaisin ollut luutnantti Erik Engdahl 1791 ja rakennutti Urimolahteen raudan valmistamista varten harkkohtytin. Pian sen jälkeen Ruotsin Taalainmaalta lähteneet Elias ja Lars Dahlström ostivat teollisuuslaitoksen ja rakensivat sen silloisissa oloissa viimeisimpien ratkaisujen mukaisesti.

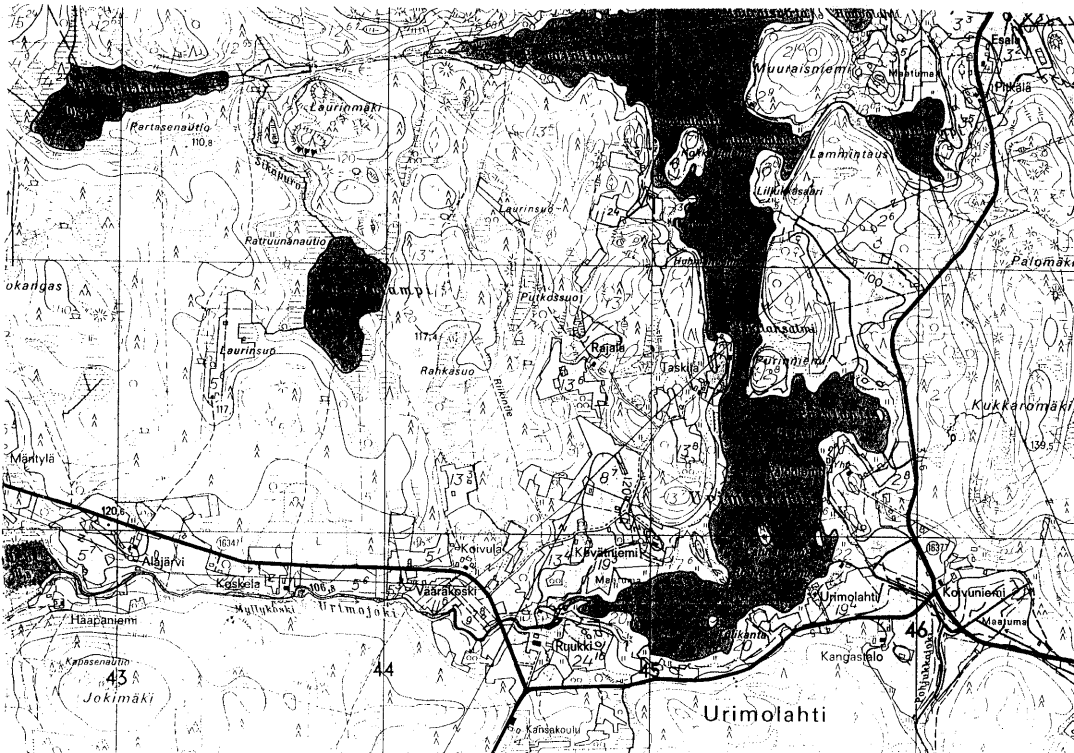
Urimolahden ruukki joutui kuitenkin lopettamaan toimintansa jo 1858. Syy lopettamiseen oli aika erikoinen. Tehdasta varten nostettiin järvimalmia Syvärin järvestä ja kuljetettiin avoveden aikana Urimolahtea pitkin ruukille. Kun Syvärin vedenpintaa laskettiin 1800- luvun puolivälissä, jäivät malmialueet jo osittain kuiville, eikä vedenpinnan alenemisen takia malmia voitu enää kuljettaakaan ruukille. Ja tämä oli kuolinisku koko yritykselle.

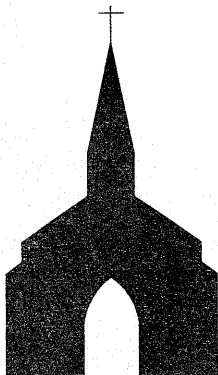
lisalmen Luonnonystävät ovat aikaisemmin tutustuneet Salahmin ja Jyrkän ruukkeihin, ja niistä on kerrottu aikoinaan lisalmen Luontouutisissa. Vihdoin sitten 18.6.1992 pääsimme tutustumaan myös vanhan Urimolahden rautaruukin maisemiin opettaja Pekka Selinin johdolla.

Vanhasta rautaruukista ei enää ole jäljellä muuta kuin raudanvalmistuksessa syntynyttä kuonaa. Tämän kuonakasan luona Ruukin tytär Riitta Lappalainen kertoi retkeläisille mielenkiintoisesti Ruukin historiasta.

Ruukin tilan omistaa nykyisin Eero Lappalainen ja tilalla harjoitetaan karjavaltaista maataloutta. Tilan pinta-ala on n. 120 ha, josta peltoa on n. 20 ha. Tilalla on uusi nykyaikainen asuinrakennus. Kaksi vanhempaa asuinrakennusta ovat aikain kuluessa palaneet. Kaikki muutkin rautaruukin aikaiset rakennukset ovat jo hävinneet, mutta talon nimenä on edelleenkin säilynyt Ruukki.

Viljo Åberg

KUOLLEITA

Kartoittaja Mikko Välinoro

Kartoittaja Mikko Välinoro kuoli lisalnessa 5.12.1991. Hän oli syntynyt Laatokan Karjalassa Suistamalla 20.4.1917. Mikko Välinoro toimi lisalmen maanmittaustoimistossa kartoittajana, mistä jäi eläkkeelle täysinpalvelleena.

Mikko Välinoro oli lisalme Luonnon Ystävien Yhdistyksen aktiivisia jäseniä, ollen erikoisesti kiinnostunut kasveista. Hän oli usein mukana Luonnonystävien retkillä, varsinkin Pörsänmäen

valkovuokkoalueelle keväisin tehdyillä. Sillähän näkymä oli sama, mikä oli Laatokan Karjalan valkovuokkoalehoissa, hänen lapsuus- ja nuoruusaikansa maisemissa.

Kartoittaja Mikko Välinoro siunattiin suuren omais- ja ystäväjoukon läsnä ollessa lisalmen vanhan kirkon siunauskappelissa 21.12.1991, ja saatiin haudan lepoon lisalmen ortodoksiselle hautausmaalle.

Viljo Åberg

Maanviljelijä Matti Heikkinen

Matti Heikkinen kuoli liikenneonnettomuudessa lisalnessa 13.12.1991. Hän oli syntynyt täällä 17.9.1937.

Matti Heikkinen toimi lisalnessa Leipomo Konditoria Heikkinen OY:n toimitusjohtajana, mutta luopui yrityksestä 1984 ja ryhtyi päätoimiseksi maanviljelijäksi. Hän oli hankkinut omistukseensa Ylemmäisen rannalta Karhuouron ja Kaupinmäen tilat, joille perusti pihvikarjatilaa. Siellä hän nykyajokaisissa ja automatisoiduissa tiloissa kasvatti Hereford - karjaa.

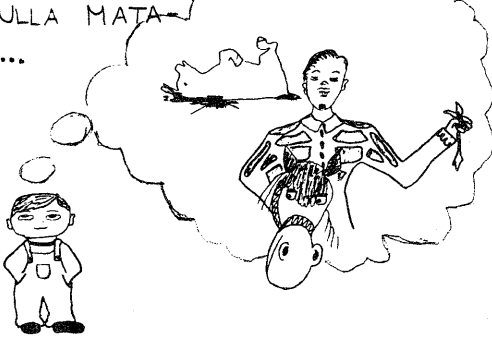
Matti Heikkinen oli lisalmen Luonnon Ystävien Yhdistyksen aktiivisia

jäseniä. Hän kutsui miltei joka kesä luonnonystävät Karhupuro - Kaupinmäen tilalle. Itse hän oli kiinnostunut kasveista ja linnuista, ja luonnonsuojelu oli yleensäkin lähellä hänen sydäntään. Hän oli onnistuneesti ottanut huomioon luonnonsuojelulliset näkökohdat Karhupuron karjatilaa hoiaessa. Näistä ansioista on ILYY luovuttanut hänelle luontopaikinnon.

Matti Heikkinen siunattiin haudan lepoon 20.12.1991 omaisten ja lähimpien ystävien saattelemana.

Viljo Åberg

OLIPA KERRAN POIKA NIMELTÄ PIERRE.
PIERRE IHAILI HÄRKÄTAISTELUJA JA HA-
LUSI TULLA MATA-
DORIKSI...

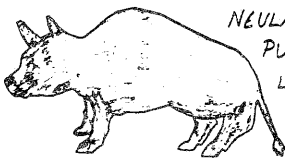

TULTUAAN VANHEMMAKSI PIERRE MENI
TEURASTAMOLLE OPETTELEMAAN PISTÄMÄÄN
MIEKKANSA HÄRKIEN SELÄN LÄPI
SYDÄMEEN.

SADAT JA TAAS SADAT HÄRÄT KUOLIVAT TUG-
KALLISESTI, MUTTA HARJOITUSHAN TEKEE MESTARIN...

LOPULTA PIERRE PÄÄSI IHAN OIKEAAN HÄRKÄTAIS-
TELUUN. HÄRKÄÄ VALMISTELTIIN TULEVAAN ESI-
TYKSEEN. SEN KORVAT TÄYTETTIIN MÄRÄLLÄ SANOMA-
LEHTIPAPERILLA, SARVIEN PÄÄT KATKAISTIIN, PITKÄ

NEULA TYÖNNETTIIN SUKU-
PUOLIELIMIIN, SILHIIN
LAITETTIIN RASVAA
JA HÄRKÄÄ LYÖTIIN
RASKAILLA

HIEKKASÄKEILLÄ SELKÄÄN
MUNUAISTEN KOHDALLE.

NYT OLI HÄRKÄ VALMIS MENEMÄÄN
AREENALLE...

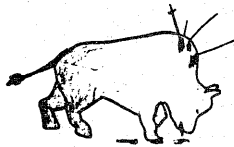
MYÖS HEVONEN SAI OSANSA
"HUOMIOSTA". HEVONEN OLI JO VANHA, MUTTA
SITÄ KÄYTETTIIN VIELÄ HÄRKÄTAISTELUSSA.

VUOSIA SITTEEN SILTÄ OLI KATKAISTU AÄNIJÄN-
TEET ETTEI YLEISÖ KUULISI SEN PELON- JA
TUSKANHUUTOJA. NYT HEVOSILLE LAITETTIIN SILMÄLA-
PUT JA PAKSU LOIMI JOTTEI
HÄRÄN SARVIEN AIHEUTTA-
MAT HAAVAT NÄKYISI.
HEVONEN OLI LOUKKAAN-
TUNUT USEASTI NÄIDEN
VUOSIEN AIKANA, MUTTA SE

SAI PALATA AINA TAKAISIN AREENALLE...

HÄRÄN PÄÄSTESSÄ AREENALLE RATSAIN LIUKKUVAT PICADO
RIT PISTIVÄT TERÄVIÄ KEIHÄITÄ SYVÄLLE HÄRÄN NISKALIHAK-
SIIN. SEN SELKÄÄN TYÖNNETTIIN MYÖS BANDERILLOJA, JOTKA
OVAT ERÄÄNLÄISIA KOUKKUPÄISIÄ TIKAREJA.

VOIMAKAS VERENVUOTO
HEIKENSI HÄRKÄÄ JA
KEIHÄÄT AIHEUTTIVAT
HIRVITÄVIÄ KIPUJA

HÄRÄN YRITÄESSÄ NOSTAA PÄÄTÄÄN.
BANDERILLAT LISÄSIVÄT TUSKAA JA HEIKEN-
SIVÄT HÄRKÄÄ ENTISESTÄÄN...

NYT VASTA HÄRKÄ OLI VALMIS KOHTAAMAAN
PIERREN. PIERRE ALOITTI KUOLEMANTANSSIN
JOKA PÄÄTTYI HÄNEEN PISTÄESSÄ OHUEN MIEKKANSA
HÄRÄN SYDÄMEEN.

HÄRÄLTÄ LEIKATTIIN
KORVAT JA HÄNTÄ
VOITONMERKIKSI JA

SEN JÄLKEEN HÄRKÄ RAATATTIIN POIS
AREENALTA.

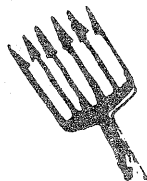
YLEISÖ HURRASI JA PIERRE OLI SANKURI!

JOKA SI TAPETAAN
YLI 17.000 HÄRKÄÄ
HÄRKÄTAISTELUAREENOILLA
ESPANJASSA.

MYÖS SINÄ VOIT OMALTA OSALTASI
AUTTAA NÄITÄ HÄRKIÄ, JOTKA
KUOLEVAT IHMISTEN HUVITTELU-
UN VUOKSI...
PPP

ILYY:n JAOSTOT

MUSEO- JA KIVIJAOS

SIENIJAOS

KASVIJAOS

LINTUJAOS

VALOKUVAUSJAOS

HYÖNTEISJAOS

NISÄKÄSJAOS

YMPÄRISTÖNSUOJELUJAOS

Kai Jäderholm

Sirkka Immonen

Matti Tallgren

Jarmo Yliluoma

Kai Jäderholm

Matti Tallgren

Uolevi Skaren

Erkki Väisänen

